

Φορέας Υλοποίησης	: ERA
Τόπος Διεξαγωγής	: Trier (Germany)
Ημερομηνία	: 8-9/10/2012
Τίτλος Σεμιναρίου	:Series of seminars on EU anti-discrimination law
Συμμετοχή	: Θεόδωρος Τζανάκης Πρόεδρος Εφετών

Σχόλια

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση τόσο σε επίπεδο πρωτογενούς όσο και σε επίπεδο δευτερογενούς δικαίου έχει θεσπίσει κανόνες δικαίου που στοχεύουν στην καταπολέμηση των διακρίσεων. Στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ τα άρθρα 10 και 19 της ΣΛΕΕ¹ αναφέρονται σε ζητήματα διακρίσεων. Ειδικότερα, το άρθρο 10 αναφέρει *«Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεών της, η Ένωση επιδιώκει να καταπολεμήσει κάθε διάκριση λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* ενώ στο άρθρο 19 (πρώην 13 της ΣΕΚ) προβλέπεται ότι *«.....το Συμβούλιο, μετά την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, μπορεί να αναλάβει ανάλογη δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου,*

¹ Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία αντικαθιστά την Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας η οποία καταργείται με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού». Επίσης, με την Συνθήκη της Λισαβόνας, που άρχισε να ισχύει τον Δεκέμβριο του 2009, καθιερώθηκε στις ιδρυτικές Συνθήκες η δεσμευτική ισχύς του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Επιπλέον, το άρθρο 6 της Συνθήκης για την ΕΕ προσδίδει στο Χάρτη την ίδια νομική ισχύ με αυτήν των Συνθηκών. Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων περιλαμβάνει συγκεκριμένες διατάξεις για την ισότητα (άρθρο 20), την απαγόρευση διακρίσεων (αρ.21), την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία (αρ.22), την ισότητα γυναικών και ανδρών (αρ.23), την ένταξη των ατόμων με αναπηρίες (αρ.26). **Στο επίπεδο του παραγωγού δικαίου** υπάρχουν δύο Οδηγίες του Συμβουλίου, που αναφέρονται σε ζητήματα ισότητας και απαγόρευσης των διακρίσεων. Πρόκειται για την **Οδηγία 2000/43/ΕΚ**, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής ² και η **Οδηγία 2000/78/ΕΚ**, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία ³ Οι οδηγίες αυτές δεν περιλαμβάνουν τις διακρίσεις λόγω φύλου στο πεδίο εφαρμογής τους, *αξιοποιούν όμως την εμπειρία από την εφαρμογή της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ* και χρησιμοποιούν πορίσματα της κοινοτικής νομοθεσίας και νομολογίας για την ισότητα των φύλων και την ελεύθερη διακίνηση εργαζομένων.⁴ Με τις οδηγίες αυτές σκοπείται η καταπολέμηση των

² γνωστή και ως οδηγία για τις φυλετικές διακρίσεις ή οδηγία για τη φυλετική ισότητα

³ γνωστή και ως οδηγία πλαίσιο για την απασχόληση ή οδηγία για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση

⁴ Σημειώνεται εδώ ότι το προαναφερθέν άρθρο 10 ΣυνθΕΚ υποχρεώνει όλες τις κρατικές λειτουργίες, άρα και τη δικαστική, στη λήψη γενικών ή ειδικών μέτρων, καταλλήλων να εξασφαλίσουν την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την Συνθήκη,

διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, διακρίσεις οι οποίες μπορεί να «υπονομεύσουν την επίτευξη των στόχων της συνθήκης ΕΚ, ειδικότερα δε την επίτευξη υψηλού επιπέδου απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής, την οικονομική και κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη»⁵. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ που εμπλέκονται στους τομείς της καταπολέμησης των διακρίσεων και της ισότητας είναι το *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, η Επιτροπή, το Δικαστήριο και*

συμπεριλαμβανομένης βεβαίως και της μεταφοράς των Οδηγιών στο εσωτερικό δίκαιο και της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου (βλ. Arnulf/Dashwood/Ross/Wyatt, *European Union Law*, 2000 σ. 71, 72). Εξάλλου, θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας (του εθνικού δικαίου), που απορρέει από την αρχή της υπεροχής του, υφίσταται και πριν την πάροδο της προθεσμίας προσαρμογής της νομοθεσίας των κρατών-μελών στις απαιτήσεις της σχετικής Οδηγίας [βλ. ΔΕΚ 80/86, *Criminal proceeding against Kolpinghuis Nijmegen BV*(1987) ECR 3969, (1989) 2 CMLR 18, 88/1986 ΕΔΚΑ 1988,562, 08ςθ 14/1993, *Von Colson and Kamann v Land Nordrhein-Westfalen* (1984) ECR 1891, (1986) 2 CMLR 430, Βλ.επίσης *Υποθέσεις C-74/95 και 129/ 95* (1996) ECR 1-6609, (1997) 1 CMLR 300, βλ. αναλυτικά *Paul Graig and Grainne de Burga, EU LAW, text, cases and material, second edn. 1998 p. 198-200, όπου περαιτέρω παραπομπές στη νομολογία του ΕΚ*] (ΔΕΚ), *Εφαθ 1689/2007 Νομος, Εφαθ 1431/2010 Νομος*]. Επισημαίνεται ότι η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου αφορά όλους τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου, ανεξάρτητα από το εάν αυτοί απορρέουν από το πρωτογενές ή από το παράγωγο δίκαιο. Επιπλέον, η αρχή της υπεροχής εφαρμόζεται έναντι κάθε εθνικού κανόνα: νόμου, κανονισμού, διατάγματος, διάταξης, εγκυκλίου κ.λπ. ανεξάρτητα από το εάν τα κείμενα αυτά έχουν εκδοθεί από την εκτελεστική ή νομοθετική εξουσία του κράτους μέλους. Η δικαστική εξουσία υπόκειται επίσης στην αρχή της υπεροχής και ως εκ τούτου το δίκαιο που παράγεται από τη δικαστική εξουσία, δηλαδή η νομολογία πρέπει να είναι σύμφωνο προς το δίκαιο της Ένωσης. Το ΔΕΚ ασκεί τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής της αρχής της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, επιβάλλει κυρώσεις στα κράτη μέλη που δεν την τηρούν, μέσω των αποφάσεων του που εκδίδονται Βάσει των διαφόρων προσφυγών που προβλέπονται από τη Συνθήκη ΕΚ, ιδίως της προσφυγής λόγω παραβάσεως. Η τήρηση της αρχής της υπεροχής εναπόκειται επίσης στα εθνικά δικαστήρια. Στα δικαστήρια των κρατών-μελών εναπόκειται, κατ' εφαρμογή της αρχής της συνεργασίας του άρθρου 10 ΕΚ, να διασφαλίζουν την ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο (βλ. απόφαση 13.3.2007 ΔΕΚ C- 432/2005 (452931), ΕΔΚΑ 2008,45, βλ. επίσης αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, *Rewe*, Συλλογή τόμος 1976, σελ. 747, σκέψη 5, και 45/76, *Comet*, Συλλογή τόμος 1976, σελ. 765, σκέψη 12- της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, *Simmenthal*, Συλλογή τόμος 1978, σελ. 239, σκέψεις 21-22, της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/1989, *Factortame* κ.λπ., Συλλογή 1990, σελ. 1-2433, σκέψη 19, καθώς και της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/1993, *Peter-broeck*, Συλλογή 1995, σελ. 1-4599, σκέψη 12)

⁵ Βλ. σκέψη 11 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. **Σημειώνεται** επίσης ότι για την ισότητα των δύο φύλων υπάρχουν δύο Οδηγίες: η **Οδηγία 2004/113/ΕΚ**, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και η **Οδηγία 2006/54/ΕΚ**, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης.

ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Στο διεθνές επίπεδο αναδεικνύεται το θεσμικό πλαίσιο προστασίας κατά των διακρίσεων τόσο **στο Συμβούλιο της Ευρώπης, όσο και στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών**. *Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που λειτουργεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και επιβλέπει την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)*. Το δικαστήριο αυτό λειτουργεί εκ παραλλήλου με το Δικαστήριο της ΕΕ και εξετάζει υποθέσεις διακρίσεων που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των οδηγιών. **Τα δυο δικαστήρια έχουν αναπτύξει δυναμικό διάλογο και αλληλοεπηρεάζονται**.⁶ Σημειώνεται ότι η ΕΣΔΑ μέσω των αποφάσεων του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (*European Court of Human Rights*) έχει επιδράσει καταλυτικά στην απονομή της δικαιοσύνης στα κράτη – μέλη, με την έννοια ότι η εφαρμογή της δεν εξαρτάται από το είδος του εθνικού κανόνα δικαίου και είναι απολύτως δεσμευτική για τα κράτη – μέλη, κάθε δε σύγκρουση Συντάγματος και ΕΣΔΑ πρέπει να επιλυθεί με την προσφυγή στη κατασκευή της σύμφωνης με τη Σύμβαση ερμηνεία του Συντάγματος, δεδομένου ότι, κατά τα εκτεθέντα παραπάνω, η ΕΣΔΑ έχει καταστεί πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο (βλ. Άρθρο 6 παρ. 3 της Συνθήκης της Λισσαβώνας (N.3671/2008), κατά το οποίο οι διατάξεις της ΕΣΔΑ και οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις αναβαθμίζονται σε αρχές που διέπουν το κοινοτικό δίκαιο). Τούτο συνεπάγεται όχι μόνο την υπερνομοθετική της ισχύ, αλλά και την ισχύ της έναντι και των συνταγματικών

⁶ Βλ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών- Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Θεσμικό Πλαίσιο καταπολέμησης των Διακρίσεων, εκδ. 2011

διατάξεων στις περιπτώσεις που αυτές παρέχουν μειωμένη προστασία. Το κείμενο της Σύμβασης και η νομολογία του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε συνταγματικό επίπεδο επιτελούν τη λειτουργία ερμηνευτικού εργαλείου για τον προσδιορισμό του περιεχομένου και της έκτασης των ατομικών Δικαιωμάτων και των θεμελιωδών συνταγματικών αρχών, εφόσον αυτό δεν συνεπάγεται τον περιορισμό ή την υποβάθμιση της προστασίας του ατομικού δικαιώματος, που κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα⁷

2. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

Σκοπός της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων είναι να εξασφαλίσει σε όλα τα άτομα ισότιμες και δίκαιες προοπτικές πρόσβασης στις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στην κοινωνία. Ειδικότερα, Κατά το άρθρο 1 της οδηγίας ΕΚ/43/2000, «σκοπός αυτής είναι να θεσπισθεί πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, με στόχο να πραγματοποιηθεί στα κράτη μέλη η αρχή της ίσης μεταχείρισης», ενώ με το άρθρο 1 της Οδηγίας ΕΚ/78/2000, «σκοπός αυτής είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στο τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη». Κατά το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, «*Η χρήση των αναγνωριζομένων εν της παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και Ελευθεριών δέον να*

⁷ βλ. BverfG, απόφαση της 10.12.2004, βλ. Η Δικαστική Αμεροληψία κατα τη Νομολογία του ΕΔΔΑ, ΠοινΔικ 2011 σ 1199.

εξασφαλισθή ασχετως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνική μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Μολονότι η έκφραση των υποκειμενικών προτιμήσεων των ανθρώπων είναι σύνηθες και φυσιολογικό φαινόμενο, ορισμένες φορές οι άνθρωποι μπορεί να επιτελούν καθήκοντα που τους θέτουν σε θέση ισχύος ή τους επιτρέπουν να λαμβάνουν αποφάσεις με άμεσο ενδεχομένως αντίκτυπο στις ζωές άλλων ανθρώπων. Οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να είναι δημόσιοι λειτουργοί, εργοδότες, ιδιοκτήτες ακινήτων ή ιατροί που αποφασίζουν για τον τρόπο χρήσης των δημόσιων εξουσιών ή για τον τρόπο παροχής των ιδιωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Σε αυτά τα μη προσωπικά πλαίσια, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων παρεμβαίνει στις επιλογές που κάνουν οι άνθρωποι, προβλέποντας ότι τα πρόσωπα που βρίσκονται σε όμοιες καταστάσεις πρέπει να έχουν όμοια μεταχείριση και να μην υφίστανται δυσμενέστερη μεταχείριση λόγω κάποιου ιδιαίτερου «προστατευόμενου» χαρακτηριστικού το οποίο διαθέτουν και επίσης ότι τα πρόσωπα που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις πρέπει να έχουν διαφορετική μεταχείριση στον βαθμό που αυτό απαιτείται, προκειμένου να τους επιτρέπεται η αξιοποίηση συγκεκριμένων ευκαιριών σε ισότιμη βάση με άλλα πρόσωπα.

α) Άμεσες διακρίσεις

Οι άμεσες διακρίσεις ορίζονται με παρόμοιο τρόπο στην ΕΣΔΑ και στο δίκαιο της ΕΕ. Κατά το άρθρο 2 παράγραφος 2 των οδηγιών ΕΚ/43/2000 και ΕΚ/78/2000, «συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για τους λόγους στο άρθρο 1 αυτών υφίσταται μεταχείριση λιγότερο

ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται ή θα υφίσταται σε ανάλογη κατάσταση ένα άλλο πρόσωπο». Κατά τη διατύπωση του ΕΔΔΑ, πρέπει να υπάρχει «διαφορά στη μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε ανάλογες, ή σχετικά όμοιες καταστάσεις», η οποία να «βασίζεται σε κάποιο αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό».⁸ Στο επίκεντρο της άμεσης διάκρισης βρίσκεται η διαφορετική μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε ένα πρόσωπο. Ως εκ τούτου, το πρώτο χαρακτηριστικό στοιχείο της άμεσης διάκρισης είναι η **δυσμενής μεταχείριση**⁹. Η δυσμενής μεταχείριση στοιχειοθετεί τη διάκριση όταν είναι δυσμενής σε σύγκριση με τη μεταχείριση κάποιου άλλου προσώπου που βρίσκεται σε όμοια κατάσταση. Η καταγγελία για «χαμηλή» αμοιβή δεν αποτελεί ισχυρισμό περί διακριτικής μεταχείρισης εκτός κι αν αποδειχθεί ότι η αμοιβή είναι χαμηλότερη από την αμοιβή που λαμβάνει κάποιο άλλο πρόσωπο το οποίο απασχολείται από τον ίδιο εργοδότη για να επιτελεί όμοια εργασία. Απαιτείται, επομένως, **ένα «μέτρο σύγκρισης»**: δηλαδή, ένα πρόσωπο που τελεί υπό ουσιωδώς όμοιες συνθήκες, με βασική διαφορά μεταξύ των δύο προσώπων το «προστατευόμενο χαρακτηριστικό»¹⁰.

⁸ ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010, παρ. 61. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 175, και ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008, παρ. 60.

⁹ Περιπτώσεις δυσμενούς μεταχείρισης μπορούν να υπάρξουν στις ακόλουθες καταστάσεις : απαγόρευση εισόδου σε εστιατόριο ή κατάστημα, είσπραξη μικρότερης σύνταξης ή χαμηλότερης αμοιβής, απαγόρευση εισόδου σε σημείο ελέγχου, μεγαλύτερη ή μικρότερη ηλικία συνταξιοδότησης, αποκλεισμός από συγκεκριμένο επάγγελμα, αδυναμία διεκδίκησης κληρονομικών δικαιωμάτων, αποκλεισμός από το κύριο εκπαιδευτικό σύστημα, απέλαση, απαγόρευση σε άτομα να φορούν θρησκευτικά σύμβολα, άρνηση ή ανάκληση καταβολής παροχών κοινωνικής ασφάλισης κλπ

¹⁰ Στην υπόθεση *Luczak κατά Πολωνίας*, ένας γάλλος γεωργός, ο οποίος ζούσε και εργαζόταν στην Πολωνία, κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε η ένταξη σε πολωνικό καθεστώς εξειδικευμένης κοινωνικής ασφάλισης το οποίο είχε συσταθεί ειδικά για τη στήριξη των πολωνών γεωργών, με την αιτιολογία ότι δεν γίνονταν δεκτοί σε αυτό μη πολωνοί υπήκοοι. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με τους πολωνούς γεωργούς, οι οποίοι επωφελούνταν από το εν λόγω καθεστώς, διότι ήταν μόνιμος κάτοικος της χώρας, πληρωνε φόρους, όπως ακριβώς οι πολωνοί υπήκοοι και, συνεπώς, συνεισέφερε στη χρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ενώ παλαιότερα ήταν ενταγμένος

(β) Έμμεσες διακρίσεις

Κατά το άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β της Οδηγίας ΕΚ/43/2000, «συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα». Επίσης, κατά το άρθρο 2 παραγράφος 2 στοιχ. β της Οδηγίας ΕΚ/78/2000, « συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ενδεχεται να προκαλέσει μειονεκτική μεταχείριση ενός προσώπου μιας ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεων, με μια ορισμένη ειδική ανάγκη, μιας ορισμένης ηλικίας ή ενός ορισμένου γενετήσιου προσανατολισμού, σε σχέση με άλλα άτομα...». Το ΕΔΔΑ στηρίχθηκε

στο γενικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.(βλ. ΕΔΔΑ, *Luczak κατά Πολωνίας* (αριθ. 77782/01), 27 Νοεμβρίου 2007, βλ. ακόμη ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996). **Επίσης, στην υπόθεση *Moustaquim κατά Βελγίου***, ένας μαροκινός υπήκοος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για διάφορα ποινικά αδικήματα, επρόκειτο να απελαθεί. Ο μαροκινός υπήκοος υποστήριξε ότι η απόφαση απέλασής του συνιστούσε διακριτική μεταχείριση. λόγω ιθαγένειας, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι βέλγοι υπήκοοι δεν αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο απέλασης όταν καταδικάζονται για ποινικά αδικήματα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων δεν βρισκόταν σε όμοια κατάσταση με τους βέλγους υπηκόους, καθώς η ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει στα κράτη να απελαύνουν τους υπηκόους τους. Συνεπώς, η απέλασή του δεν συνιστούσε διακριτική μεταχείριση. Παρότι αναγνώρισε ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με μη βέλγους υπηκόους από άλλα κράτη μέλη της ΕΕ (οι οποίοι δεν μπορούσαν να απελαθούν λόγω της νομοθεσίας της ΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας), το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη.(βλ. ΕΔΔΑ, *Moustaquim κατά Βελγίου* (αριθ. 12313/86), 18 Φεβρουαρίου 1991). **Στην υπόθεση *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου***, δύο αδελφές συγκατοικούσαν για διάστημα 31 ετών²¹. Ήταν συνιδιοκτήτριες της περιουσίας τους και η κάθε μία είχε αφήσει στη διαθήκη της το μερίδιό της στην άλλη αδελφή. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν ότι επειδή η αξία της περιουσίας τους υπερέβαινε το όριο, σε περίπτωση θανάτου της μίας εκ των δύο, η άλλη θα υποχρεούταν να καταβάλει φόρο κληρονομιάς. Υποστήριξαν ότι υφίσταντο διακριτική μεταχείριση όσον αφορά το δικαίωμά τους στην ιδιοκτησία, καθώς τα παντρεμένα ζευγάρια και τα ζευγάρια που είχαν συνάψει σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης απαλλάσσονταν από την καταβολή φόρου κληρονομιάς. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, ωστόσο, ότι οι προσφεύγουσες, που ήταν αδελφές, δεν μπορούσαν να συγκριθούν με παντρεμένα ζευγάρια ή με ζευγάρια που έχουν συνάψει σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης και τα οποία συγκατοικούν. Ο γάμος και τα σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης συνιστούν ειδικές σχέσεις τις οποίες συνάπτουν οι άνθρωποι ελεύθερα και σκόπιμα προκειμένου να αποκτήσουν συμβατικά δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η σχέση των προσφευγουσών, αντιθέτως, βασιζόταν σε εξ αίματος συγγένεια και ήταν ως εκ τούτου τελείως διαφορετική.(βλ. ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύμβασης] (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008

σε αυτόν τον ορισμό των έμμεσων διακρίσεων κατά την έκδοση ορισμένων πρόσφατων αποφάσεών του, αναφέροντας ότι «η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να λάβει ενδεχομένως τη μορφή δυσανάλογα επιζήμιων επιπτώσεων μιας γενικής πολιτικής ή ενός γενικού μέτρου τα οποία, αν και διατυπωμένα με ουδέτερο τρόπο, εισάγουν διακρίσεις εις βάρος κάποιας ομάδας»¹¹. Όπως συμβαίνει και με τις άμεσες διακρίσεις, το δικαστήριο οφείλει πάντοτε να αναζητεί ένα μέτρο σύγκρισης προκειμένου να προσδιορίζει εάν οι επιπτώσεις μιας συγκεκριμένης διάταξης, κριτηρίου ή πρακτικής είναι πολύ πιο αρνητικές από τις επιπτώσεις που υφίστανται άλλα πρόσωπα που βρίσκονται σε όμοια κατάσταση.

(γ) Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης

Σύμφωνα με τις παραπάνω Οδηγίες (άρθρα 2 αυτών) για την καταπολέμηση των διακρίσεων, η παρενόχληση νοείται ως διάκριση “εφόσον σημειώνεται ανεπιθύμητη συμπεριφορά σε σχέση με κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό, με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου, και τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος”. Η παρενόχληση συνιστά ειδική μορφή διάκρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ περί καταπολέμησης των διακρίσεων.¹² Κατα το άρθρο 4 των ως άνω Οδηγιών, “Η εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης προσώπων, που συνδέεται με ένα από τους λόγους του άρθρου 1, νοείται ως διάκριση, κατα την έννοια της

¹¹ ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 184. ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας* (αριθ. 33401/02), 9 Ιουνίου

¹² Προηγουμένως αντιμετωπιζόταν ως συγκεκριμένη εκδήλωση άμεσης διάκρισης.

παραγράφου 1".¹³ **Μολονότι η ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει ειδικά την παρενόχληση ή την εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης**, θεμελιώνει ωστόσο συγκεκριμένα δικαιώματα που σχετίζονται με αυτή. Έτσι, η παρενόχληση μπορεί ενδεχομένως να υπαχθεί στο δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που προστατεύεται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ή στο δικαίωμα της προστασίας από απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή (άρθρο 3), ενώ η εντολή για εφαρμογή **διακριτικής μεταχείρισης μπορεί να υπαχθεί σε άλλα άρθρα**, όπως η ελευθερία της θρησκείας ή του συνέρχεσθαι (βάσει του άρθρου 9 ή 11,) ανάλογα με την περίπτωση. Όταν οι πράξεις αυτές κρύβουν πρόθεση για διακριτική μεταχείριση, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις καταγγελίες περί παραβίασης των συναφών άρθρων σε συνδυασμό με το άρθρο 14, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις.¹⁴

¹³ Σημαντική καθοδήγηση στο θέμα της παρενόχλησης σε επίπεδο ΕΕ παρέχει η δήλωση του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1991 σχετικά με την εφαρμογή της σύστασης της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας των ανδρών και γυναικών κατά την εργασία, καθώς και του κώδικα συμπεριφοράς για την καταπολέμηση των σεξουαλικών παρενοχλήσεων⁴¹. Η νομοθεσία της ΕΕ υιοθετεί ευέλικτη αντικειμενική/υποκειμενική προσέγγιση. Κατά πρώτον, λαμβάνεται υπόψη η αντίληψη του ίδιου του θύματος για τη μεταχείριση προκειμένου να καθοριστεί εάν συντρέχει ή όχι παρενόχληση. Κατά δεύτερον, ακόμη κι αν το θύμα δεν αισθάνεται τις επιπτώσεις της παρενόχλησης, μπορεί και πάλι να διαπιστωθεί η ύπαρξη παρενόχλησης, εφόσον ο καταγγέλλων είναι ο στόχος της υπό εξέταση συμπεριφοράς.

¹⁴ **Στην υπόθεση *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας***, ο δήμαρχος της Βαρσοβίας προέβη σε δημόσιες δηλώσεις ότι θα αρνηθεί να δώσει άδεια για την πραγματοποίηση πορείας με θέμα την ευαισθητοποίηση όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Όταν το θέμα παραπέμφθηκε ενώπιον του αρμόδιου διοικητικού οργάνου, η άδεια δεν δόθηκε για άλλους λόγους, όπως η ανάγκη αποφυγής τυχόν επεισοδίων μεταξύ των διαδηλωτών. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι δηλώσεις του δημάρχου ενδέχεται να επηρέασαν την απόφαση των αρμόδιων αρχών, και ότι η συγκεκριμένη απόφαση ελήφθη λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και, συνεπώς, συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της ελευθερίας του συνέρχεσθαι καθώς και του δικαιώματος της προστασίας από τις διακρίσεις (βλ. ΕΔΔΑ, *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας* (αριθ. 1543/06), 3 Μαΐου 2007. **Στην υπόθεση *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας***, τα εθνικά δικαστήρια, κατά την επιβολή ποινής σε Ρομά, απέρριψαν κατηγορηματικά την πρόταση του εισαγγελέα περί αναστολής της ποινής, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι επικρατούσε καθεστώς ατιμωρησίας στους κόλπους της μειονότητας των Ρομά και υπονοώντας ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο έπρεπε να τιμωρηθεί παραδειγματικά. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση αυτή παραβίαζε το δικαίωμα της προσφεύγουσας σε δίκαιη δίκη καθώς και το δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις (βλ. ΕΔΔΑ, *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας* (αριθ. 37193/07), 25 Μαρτίου 2010)

(δ) ΕΙΔΙΚΑ Η ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ

Όπως προαναφέρεται, στις περιπτώσεις έμμεσων διακρίσεων, η διάκριση συντρέχει ουσιαστικά. Προκειμένου να αντιμετωπίζονται και να προλαμβάνονται αυτού του είδους οι καταστάσεις **διακρίσεων**, οι κυβερνήσεις, οι εργοδότες και οι πάροχοι υπηρεσιών πρέπει να μεριμνούν για την προσαρμογή των κανόνων και των πρακτικών τους. Στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, τα μέτρα αυτά ονομάζονται «**ειδικά μέτρα**», ενώ στο δίκαιο της ΕΕ αναφέρονται ως «συγκεκριμένα μέτρα» ή «θετικές δράσεις». Λαμβάνοντας ειδικά μέτρα, οι κυβερνήσεις διασφαλίζουν την «*ουσιαστική ισότητα*», δηλαδή την ισότιμη αξιοποίηση των ευκαιριών πρόσβασης σε κοινωνικά πλεονεκτήματα, και όχι απλώς την «τυπική ισότητα». Στις περιπτώσεις στις οποίες οι κυβερνήσεις, οι εργοδότες και οι πάροχοι υπηρεσιών δεν εξετάζουν την ανάγκη λήψης ειδικών μέτρων, αυξάνεται ο κίνδυνος οι κανόνες και οι πρακτικές τους να οδηγήσουν σε έμμεσες διακρίσεις. Το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει ότι «το δικαίωμα προστασίας από τις διακρίσεις όσον αφορά την απόλαυση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ παραβιάζεται ομοίως όταν τα κράτη [...] δεν επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε πρόσωπα των οποίων οι καταστάσεις διαφέρουν σημαντικά»¹⁵. Ομοίως, οι οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων προβλέπουν ρητώς τη δυνατότητα ανάληψης θετικής δράσης αναφέροντας συγκεκριμένα τα εξής: «Προκειμένου να πραγματωθεί η πλήρης ισότητα, η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν ειδικά μέτρα με σκοπό την πρόληψη ή την αντιστάθμιση μειονεκτημάτων λόγω... [κάποιου

¹⁵ ΕΔΔΑ, *Θλιμμένος κατά Ελλάδας* (αριθ. 34369/97), 6 Απριλίου 2000, παρ. 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 2346/02), 29 Απριλίου 2002, παρ. 88.

*προστατευόμενου χαρακτηριστικού*¹⁶

Το άρθρο 5 της οδηγίας ΕΚ/78/2000 για την ισότητα στην απασχόληση περιέχει γενικό κανόνα περί συγκεκριμένων μέτρων όσον αφορά τα πρόσωπα με αναπηρία, βάσει των οποίων οι εργοδότες οφείλουν να προβαίνουν σε «εύλογες προσαρμογές» ώστε να παρέχουν στα πρόσωπα με σωματικές ή διανοητικές αναπηρίες ίσες ευκαιρίες απασχόλησης. Ως προσαρμογές νοούνται τα «ενδεδειγμένα μέτρα, ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ώστε το πρόσωπο με αναπηρία να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται εκπαίδευση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη». Στα μέτρα αυτά μπορεί να περιλαμβάνονται η εγκατάσταση στον χώρο εργασίας ανελκυστήρα ή ράμπας ή τουαλέτας για άτομα με αναπηρία προκειμένου να καθίσταται δυνατή η πρόσβαση αναπηρικής καρέκλας.¹⁷

¹⁶ Βλ. άρθρο 7 της Οδηγίας ΕΚ/78/2000 και άρθρο 5 της Οδηγίας ΕΚ/43/2000

¹⁷ Σε Διαγωνισμό συμβολαιογράφων και με συμμετοχή ανάπηρων υποψηφίων, η Διοίκηση οφείλε να λαμβάνει κάθε αναγκαίο μέτρο, απευθύνοντας ενδεχομένως ειδικά ερωτήματα στις υγειονομικές επιτροπές και άλλα διοικητικά όργανα, προκειμένου οι υποψήφιοι με αναπηρία να διαγωνίζονται με ίσους όρους με τους λοιπούς. **Το ΣτΕ** αποφάνθηκε ότι **και μόνη η έλλειψη ειδικής τουαλέτας** συνιστούσε απαγορευόμενη έμμεση δυσμενή διάκριση σε βάρος της αιτούσας, η οποία αντικειμενικά ενδεχομένως συνδέεται αιτιωδώς με την απόδοσή της στις εξετάσεις. Ενόψει αυτού, δεχθηκε την αίτηση ακύρωσης της πράξης του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, καθ' ο μέρος η αιτούσα κατατάχθηκε δεύτερη επιτυχούσα. (βλ. Στε 3729/2011 ΤΝΠ Νόμος). **Σε υπόθεση** που παραπέμφθηκε ενώπιον της Αρχής Ίσης Μεταχείρισης της **Κύπρου**, ο προσφεύγων, που είχε προβλήματα όρασης, συμμετείχε σε διαγωνισμό πρόσληψης στο δημόσιο τομέα. Ο καταγγέλλων ζήτησε περισσότερο χρόνο για να μπορέσει να ολοκληρώσει τον διαγωνισμό. Του παραχωρήθηκε μισή ώρα επιπλέον, η οποία όμως αφαιρέθηκε από το διάλειμμα που όλοι δικαιούνταν. Η Αρχή έκρινε ότι δεν υπήρχε τυποποιημένη διαδικασία βάσει της οποίας να καθορίζεται πότε πρέπει να γίνονται εύλογες προσαρμογές για υποψήφιους με αναπηρία, και ότι στην συγκεκριμένη υπόθεση δεν είχαν γίνει επαρκείς προσπάθειες για τη διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών ώστε ο προσφεύγων να μπορέσει να συναγωνιστεί επί ίσους όρους με τους λοιπούς υποψήφιους. Η Αρχή Ίσης Μεταχείρισης πρότεινε τη σύσταση ομάδας εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο της θέσπισης τυποποιημένης διαδικασίας για την κατά περίπτωση εξέταση υποθέσεων, που χρειάζονται εύλογων προσαρμογών. (βλ. Αρχή Ίσης Μεταχείρισης (Κύπρος), αριθ. Α.Κ.Ι. 37/2008, 8 Οκτωβρίου 2008, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 43.

3. ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Οι ως άνω Οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων απαγορεύουν τη διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε ορισμένα «προστατευόμενα χαρακτηριστικά», προβλέποντας συγκεκριμένο και περιορισμένο κατάλογο αυτών που καλύπτει τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή **(οδηγία για τη φυλετική ισότητα)**, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετησιο προσανατολισμό **(οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση)**. Η ΕΣΔΑ, αντιθέτως, περιέχει μη εξαντλητικό κατάλογο, ο οποίος συμπίπτει με τον κατάλογο που προβλέπουν οι οδηγίες, αλλά εκτείνεται και πέραν αυτού. Κατά το άρθρο 14, η χρήση των αναγνωριζόμενων στην ΕΣΔΑ δικαιωμάτων μπορεί να εξασφαλισθεί ασχέτως διακρίσεως «*φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως*». Η διατύπωση «**άλλης καταστάσεως**» επιτρέπει στο ΕΔΔΑ να συμπεριλαμβάνει σε αυτήν την κατηγορία τα χαρακτηριστικά *(μεταξύ άλλων)* που προστατεύονται ρητώς από τις οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων, και συγκεκριμένα: *την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό*.¹⁸

α) Φυλή, εθνοτική καταγωγή

¹⁸ Το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαγορεύει τις διακρίσεις. Ο Χάρτης είναι δεσμευτικός για τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ισχύει όμως και για τα κράτη μέλη όταν ερμηνεύουν και εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ. Οσον αφορά τις διακρίσεις, ο Χάρτης περιλαμβάνει έναν συνδυασμό των χαρακτηριστικών που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ και των χαρακτηριστικών που αναγνωρίζουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, χωρίς όμως να περιλαμβάνει τη μη μη εξαντλητική κατηγορία της «άλλης καταστάσεως».

Το εύρος του προστατευόμενου χαρακτηριστικού της «φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής» φαίνεται να διαφέρει ελαφρώς μεταξύ της ΕΕ και της ΕΣΔΑ, καθώς η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αποκλείει ρητώς την «ιθαγένεια» από την έννοια της φυλής ή της εθνοτικής προέλευσης. *Μολονότι η ιθαγένεια ή «εθνική προέλευση» περιλαμβάνεται στην ΕΣΔΑ ως ξεχωριστό χαρακτηριστικό, από τη νομολογία προκύπτει ότι η ιθαγένεια γίνεται αντιληπτή ως συστατικό στοιχείο της εθνοτικής προέλευσης.* Η ΕΕ, πέραν του ότι αποκλείει ρητώς την ιθαγένεια, η οδηγία για τη φυλετική ισότητα δεν περιλαμβάνει ούτε ορισμό της «φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής». Καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας της φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής παρέχουν άλλες νομοθετικές πράξεις. Ούτε **το «χρώμα»** ούτε **η ιδιότητα του μέλους εθνικής μειονότητας** αναφέρονται ρητώς στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα, αναγνωρίζονται όμως ως ξεχωριστά χαρακτηριστικά στην ΕΣΔΑ. Οι όροι αυτοί φαίνεται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον ορισμό της φυλής και/ή της εθνοτικής προέλευσης.¹⁹ Το ΕΔΔΑ *αποσαφηνίζοντας τις έννοιες της φυλής και της εθνοτικής προέλευσης έχει αποφανθεί ότι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιθαγένεια και ο*

¹⁹ Σύμφωνα με την απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της ΕΕ για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, οι έννοιες του ρατσισμού και της ξενοφοβίας περιλαμβάνουν τη βία ή το μίσος εναντίον ομάδων που βασίζονται «στη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές ή την εθνική ή εθνοτική καταγωγή». Ευρύ ορισμό της έννοιας των «φυλετικών διακρίσεων», που περιλαμβάνει τις διακρίσεις λόγω «φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, ιθαγένειας ή εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής»²⁰¹ έχει υιοθετήσει και η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI). Ομοίως, στον ορισμό των φυλετικών διακρίσεων που περιέχεται στο άρθρο 1 της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών περί κατάργησης των φυλετικών διακρίσεων του 1996 (στην οποία έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης) περιλαμβάνονται οι διακρίσεις λόγω «φυλής, χρώματος, καταγωγής ή εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης»²⁰². Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων (CERD), που είναι αρμόδια για την ερμηνεία της σύμβασης και την παρακολούθηση της συμμόρφωσης προς αυτήν, έχει δηλώσει επιπλέον ότι, ελλείψει αντίθετων αποδεικτικών στοιχείων, ο καθορισμός της ιδιότητας του μέλους συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής ομάδας «θα [...] βασίζεται στον αυτοπροσδιορισμό του ίδιου του ενδιαφερόμενου προσώπου» Με τον τρόπο αυτόν τα κράτη δεν δύνανται να εξαιρούν της προστασίας εθνοτικές ομάδες τις οποίες δεν αναγνωρίζουν.

πολιτισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη φυλή. Στην υπόθεση *Timishev*, δεν επιτράπηκε στον προσφεύγοντα, τσετσενικής ιθαγένειας, να διέλθει από σημείο ελέγχου, καθώς οι φρουροί είχαν εντολές να αρνούνται την είσοδο στα πρόσωπα τσετσενικής ιθαγένειας. Το ΕΔΔΑ εκρίνε ότι : «*Η εθνοτική προέλευση και η φυλή είναι σχετικές και αλληλοεπικαλυπτόμενες έννοιες. Η έννοια της φυλής έχει τις ρίζες της στην ιδέα της βιολογικής ταξινόμησης των ανθρώπων σε υποείδη βάσει μορφολογικών χαρακτηριστικών, όπως το χρώμα του δέρματος ή τα χαρακτηριστικά του προσώπου, ενώ η εθνοτική προέλευση έχει τις απαρχές της στην ιδέα των κοινωνικών ομάδων που χαρακτηρίζονται από κοινή ιθαγένεια, δεσμούς φυλής, θρησκευτική πίστη, κοινή γλώσσα, παράδοση ή πολιτιστική προέλευση και υπόβαθρο*».^{20 21} Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί όσον

²⁰ Μολονότι η γλώσσα, το χρώμα και η καταγωγή δεν απαριθμούνται ρητώς μεταξύ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ, αυτό δεν σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά δεν μπορούν να τύχουν προστασίας στο πλαίσιο της φυλής ή της εθνότητας, καθώς η γλώσσα, το χρώμα και η καταγωγή συνδέονται άρρηκτα με τη φυλή και την εθνοτική προέλευση. Ακόμη ότι, υπό κατάλληλες περιστάσεις, η ιθαγένεια δύναται να εμπίπτει και στα χαρακτηριστικά της φυλής και της εθνοτικής προέλευσης, εάν οι παράγοντες που τη συνθέτουν σχετίζονται με τα εν λόγω χαρακτηριστικά.

²¹ Στην υπόθεση *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν ως υποψήφιοι στις εκλογές. Στο πλαίσιο της προσπάθειας ειρηνικής διευθέτησης της κατάστασης και τερματισμού των συγκρούσεων τη δεκαετία του 1990, οι τρεις βασικές εθνοτικές ομάδες κατέληξαν σε συμφωνία καταμερισμού της εξουσίας. Η συμφωνία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ότι οι υποψήφιοι που συμμετείχαν στις εκλογές έπρεπε να δηλώνουν σε ποια κοινότητα ανήκουν (βοσνιακή, σερβική ή κροατική). Οι προσφεύγοντες, εκ των οποίων ο ένας έχει εβραϊκή καταγωγή και ο άλλος καταγωγή Ρομά, αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με αυτόν τον όρο και κατήγγειλαν διάκριση λόγω φυλής και εθνοτικής προέλευσης. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε την ερμηνεία που δίνει στη σχέση μεταξύ φυλής και εθνοτικής προέλευσης, προσθέτοντας ότι «οι διακρίσεις λόγω εθνοτικής καταγωγής συνιστούν μορφή φυλετικής διάκρισης». Το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ διαπίστωσε φυλετική διάκριση καταδεικνύει την αλληλεπίδραση μεταξύ εθνοτικής προέλευσης και θρησκείας. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο ευαίσθητος χαρακτήρας των όρων της ειρηνευτικής συμφωνίας δεν δικαιολογεί τέτοιου είδους διακρίσεις. (βλ.ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* (αριθ. 27996/06 και 34836/06), 22 Δεκεμβρίου 2009. Σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον της Επιτροπής Ίσης Μεταχείρισης της Αυστρίας, ένας Σιχ κατήγγειλε ότι του απαγορεύθηκε η είσοδος σε δικαστήριο της Βιέννης επειδή αρνήθηκε να βγάλει το εθιμοτυπικό ξίφος που φέρουν οι πιστοί της συγκεκριμένης θρησκείας. Η Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης έκρινε ότι επρόκειτο για περίπτωση διάκρισης λόγω εθνοτικής καταγωγής. Επί των πραγματικών περιστατικών, έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογούνταν για λόγους ασφαλείας (βλ. Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης, *Γερουσία III (Αυστρία)*. Η περίπτωση της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 5-1. [http:// infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/caselawDownloadFile.do?id=5](http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/caselawDownloadFile.do?id=5). Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των

αφορά τις διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής καταγωγής: «σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία που βασίζεται στις αρχές της πολυφωνίας και του σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών δεν δύναται να δικαιολογηθεί αντικειμενικά καμία διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται αποκλειστικά ή σε καθοριστικό βαθμό στην εθνοτική καταγωγή ενός προσώπου»²²

β) Θρησκεία ή πεποιθήσεις

Η νομοθεσία της ΕΕ προβλέπει περιορισμένη προστασία από τις διακρίσεις λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων. Αντιθέτως, το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ είναι πολύ ευρύτερο, καθώς το άρθρο 9 θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, της θρησκείας και των πεποιθήσεων.²³ Ούτε το ΔΕΚ ούτε το ΕΔΔΑ έχουν εξετάσει λεπτομερώς το περιεχόμενο των εννοιών «θρησκεία» ή «πεποιθήσεις»,²⁴ που προστατεύονται δυνάμει της οδηγίας για την

διακρίσεων 126)

²² ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27996/06 και 34836/06), 22 Δεκεμβρίου 2009, παρ. 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας* (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 58.

²³ Στην υπόθεση *Alujer Fernández και Caballero García κατά Ισπανίας*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι, σε αντίθεση με τους καθολικούς, δεν μπορούσαν να διαθέσουν απευθείας μέρος του φόρου εισοδήματός τους στην εκκλησία τους²²¹. Το ΕΔΔΑ κήρυξε την υπόθεση απαράδεκτη καθώς η εκκλησία των αιτούντων δεν βρισκόταν σε ανάλογη θέση με την Καθολική Εκκλησία δεδομένου ότι δεν είχε υποβάλει σχετικό αίτημα προς την κυβέρνηση, και δεδομένου ότι η κυβέρνηση είχε αμοιβαία συμφωνία με την Αγία Έδρα. (βλ. ΕΔΔΑ, *Alujer Fernández και Caballero García κατά Ισπανίας* (απόφαση) (αριθ. 53072/99), 14 Ιουνίου 2001). Επίσης, η υπόθεση *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* αφορούσε μια εβραϊκή οργάνωση η οποία πιστοποιούσε ως kosher το κρέας που διατίθετο προς πώληση στα εστιατόρια και στα κρεοπωλεία των μελών της. Θεωρώντας ότι η μέθοδος σφαγής των ζώων που ακολουθούσε μια υφιστάμενη εβραϊκή οργάνωση δεν πληρούσε πλέον τους αυστηρούς κανόνες που προβλέπονταν για το κρέας kosher, η προσφεύγουσα οργάνωση ζήτησε από το κράτος να της δώσει άδεια να σφάζει η ίδια ζώα σύμφωνα με το προβλεπόμενο τελετουργικό. Χαίτησή της απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν ήταν επαρκώς αντιπροσωπευτική στους κόλπους της γαλλο-εβραϊκής κοινότητας, και ότι υπήρχαν ήδη πιστοποιημένοι φορείς σφαγής σύμφωνα με το προβλεπόμενο τελετουργικό. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, βάσει των περιστάσεων, η οργάνωση δεν θιγόταν ουσιαστικά καθώς μπορούσε κάλλιστα να προμηθεύεται από άλλες πηγές κρέας από ζώα τα οποία θανατώνονταν με την απαιτούμενη μέθοδο. (βλ. ΕΔΔΑ, *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27417/95), 27 Ιουνίου 2000.)

²⁴ Οι «άλλες πεποιθήσεις», επειδή ακριβώς βρίσκονται σε σχέση διαζευκτική με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και προσδιορίζονται σε αντιπαραβολή με αυτές, πρέπει να νοούνται ως πεποιθήσεις

ισότητα στην απασχόληση ή της ΕΣΔΑ. Το θέμα αυτό έχει, πάντως, εξεταστεί αναλυτικά ενώπιον εθνικών δικαστηρίων^{25 26}. Με αφορμή διάφορες υποθέσεις που άπτονταν του ουσιαστικού δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων δυνάμει της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει καταστήσει σαφές ότι το κράτος δεν μπορεί να επιχειρεί να προκαθορίζει το περιεχόμενο των εννοιών «θρησκεία» ή «πεποίθηση», και ότι οι έννοιες αυτές προστατεύουν «αθεϊστές, αγνωστικιστές, σκεπτικιστές αλλά και όσους δεν ενδιαφέρονται», προστατεύουν δηλαδή όσους επιλέγουν «να έχουν ή να μην έχουν θρησκευτικές πεποιθήσεις και να ασκούν ή να μην ασκούν θρησκευτικά καθήκοντα». **Από τις υποθέσεις αυτές προκύπτει ακόμη ότι η θρησκεία ή η πεποίθηση είναι κατά κύριο λόγο**

της ίδιας έντασης με τις θρησκευτικές, πεποιθήσεις που απαντούν στα ίδια ερωτήματα, θεμελιώδη για την υπόσταση του ανθρώπου και τον αυτοπροσδιορισμό του (προέλευση και σκοπός της ύπαρξης). Συνεπώς, μόνον οι πεποιθήσεις που εξομοιώνονται με θρησκεία προστατεύονται. Σημειώνεται επομένως ότι βρίσκονται εκτός προστατευτικού πεδίου επομένως, οι πολιτικές πεποιθήσεις, δεδομένου ότι από ερμηνεία της οδηγίας 2000/78 προκύπτει ότι ο κοινοτικός νομοθέτης δεν είχε τη βούληση να επεκτείνει την προστασία από διακρίσεις και σε αναφορά με τις πολιτικές πεποιθήσεις. (βλ. Thüsing, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, σελ. 57-58, Stein/Rust in *Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz*, σελ. 196)

²⁵ Το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων προστατεύεται επίσης ως αυτοτελές δικαίωμα από το άρθρο 18 του διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του 1966 (στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης). Βλ. HRC, «Γενική παρατήρηση αριθ. 22: άρθρο 18 (Ελευθερία σκέψης, συνείδησης ή θρησκείας)».

²⁶ **Στην υπόθεση *Islington London Borough Council κατά Ladele (Liberty intervening)***, το εφετείο του Ηνωμένου Βασιλείου κλήθηκε να εξετάσει εάν η αιτούσα, που ήταν ληξιαρχος και κατέγραφε τις γεννήσεις, τους γάμους και τους θανάτους, υπέστη διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων όταν της επιβλήθηκαν πειθαρχικές κυρώσεις επειδή αρνήθηκε να διεκπεραιώσει τις δι-ατυπώσεις που αφορούσαν σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης. Η άρνησή της πήγαζε από τις χριστιανικές της πεποιθήσεις. Το εφετείο εκρίνε ότι δεν επρόκειτο για περίπτωση άμεσης θρησκευτικής διάκρισης, καθώς η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση που επιφυλάχθηκε στην αιτούσα δεν σχετιζόταν με τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, αλλά με την άρνησή της να συμμορφωθεί με όρο της εργασίας της. Το εφετείο απέρριψε και τον ισχυρισμό περί έμμεσης δι-άκρισης σημειώνοντας ότι εντασσόταν στο πλαίσιο της πρωταρχικής δέσμευσης που είχε αναλάβει το συμβούλιο προς την κατεύθυνση της προαγωγής της ισότητας και της πολυμορφίας, τόσο εντός της κοινότητας όσο και στους κόλπους του, και ότι η πολιτική αυτή δεν έθιγε το δικαίωμα της αιτούσας να διατηρεί τις δικές της πεποιθήσεις. Το εφετείο εκτίμησε ακόμη ότι τυχόν αντίθετη απόφαση θα είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Το δικαστήριο έκρινε ότι πρέπει να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στο ατομικό δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις και στο δικαίωμα της κοινότητας να προστατεύεται από τις διακρίσεις. (βλ. Εφετείο Ηνωμένου Βασιλείου, *Islington London Borough Council κατά Ladele (Liberty intervening)* [2009] EWCA Civ 1357, 12 Φεβρουαρίου 2010).

προσωπικές και υποκειμενικές, και δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με πίστη, που έχει αναπτυχθεί προς θεσμούς.²⁷ Προστασίας έχει κριθεί ότι χρήζουν και νεότερες θρησκείες, όπως η σαϊεντολογία²⁸. Το ΕΔΔΑ έχει επεξεργαστεί την ιδέα της «πεποίθησης» στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εκπαίδευση δυνάμει του άρθρου 2 του πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο το κράτος πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν ότι η εκπαίδευση των παιδιών τους «είναι σύμφωνη με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις».²⁹ Το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε προσφάτως με υποθέσεις που αφορούσαν ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας σε κράτη τα οποία επιθυμούσαν να διατηρήσουν τον κοσμικό τους χαρακτήρα και να ελαχιστοποιήσουν τις ενδεχομένως κατακερματιστικές επιπτώσεις της θρησκείας στις κοινωνίες τους. Στις υποθέσεις αυτές έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στον δεδηλωμένο σκοπό του κράτους να διατηρήσει την τάξη και να προστατεύσει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τρίτων.³⁰

²⁷ ΕΔΔΑ, *Παράρτημα του Στρατού της Σωτηρίας στη Μόσχα κατά Ρωσίας* (αριθ. 72881/01), 5 Οκτωβρίου 2006, παρ. 57-58· ΕΔΔΑ, *Metropolitan Church of Bessarabia και λοιποί κατά Μολδαβίας* (αριθ. 45701/99), 13 Δεκεμβρίου 2001, παρ. 114· ΕΔΔΑ, *Hasan και Chaush κατά Βουλγαρίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 30985/96), 26 Οκτωβρίου 2000, παρ. 60 και 62.

²⁸ ΕΔΔΑ, *Εκκλησία Σαϊεντολογίας της Μόσχας κατά Ρωσίας* (αριθ. 18147/02), 5 Απριλίου 2007.

²⁹ ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 7511/76 και 7743/76), 25 Φεβρουαρίου 1982, παρ. 36.

³⁰ Η υπόθεση *Köse και λοιποί κατά Τουρκίας* αφορούσε τον κώδικα ενδυμασίας ο οποίος απαγόρευε στα κορίτσια να φορούν μαντίλες στο σχολείο. Σύμφωνα με την άποψη του προσφεύγοντος, αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω θρησκείας καθώς η μαντίλα αποτελούσε μουσουλμανική θρησκευτική πρακτική. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο κώδικας ενδυμασίας δεν αφορούσε ζητήματα πίστης σε κάποια συγκεκριμένη θρησκεία, αλλά είχε σχεδιαστεί με γνώμονα τη διατήρηση της ουδετερότητας και του κοσμικού χαρακτήρα των σχολείων, αποσκοπώντας στη διατήρηση της τάξης και στην προστασία του δικαιώματος τρίτων να μην θίγονται οι δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ως εκ τούτου, η προσφυγή κρίθηκε προδήλως αβάσιμη και απαράδεκτη. Παρόμοια προσέγγιση υιοθετήθηκε σε υπόθεση που αφορούσε τον κώδικα ενδυμασίας καθηγητών (βλ. ΕΔΔΑ, *Köse και λοιποί κατά Τουρκίας (απόφαση)* (αριθ. 26625/02), 24 Ιανουαρίου 2006. Βλ. ΕΔΔΑ, *Dahlab κατά Ελβετίας (απόφαση)* (αριθ. 42393/98), 15 Φεβρουαρίου 2001)

γ) Αναπηρία ³¹

Ούτε η ΕΣΔΑ ούτε η Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση παρέχουν ορισμό της αναπηρίας. Τα εθνικά δικαστήρια υιοθετούν συχνά διάφορους ορισμούς της αναπηρίας τους οποίους συμπεριλαμβάνουν στα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων που παραπέμπονται στο ΔΕΚ. Το ίδιο το ΔΕΚ, πάντως, είχε κάποιες ευκαιρίες να παράσχει περιορισμένες κατευθύνσεις σχετικά με το τι συνιστά αναπηρία στη νομολογία του. ³² Μολονότι η αναπηρία δεν περιλαμβάνεται ρητώς στον κατάλογο των προστατευόμενων χαρακτηριστικών της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ συμπεριέλαβε την αναπηρία στην ερμηνεία που έδωσε στην κατηγορία «άλλης καταστάσεως» του άρθρου 14.³³ Όπως συμβαίνει και με άλλα προστατευόμενα

³¹ Κατά το άρθρο 1 της σύμβασης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία: «Στα άτομα με αναπηρία περιλαμβάνονται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές αναπηρίες, οι οποίες, σε συνδυασμό με διάφορα εμπόδια, μπορεί να δυσχεραίνουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα».

³² Στην υπόθεση *Chacón Navas*, το ΔΕΚ είχε την ευκαιρία να εξετάσει το γενικό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων που αφορούσαν τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας, και την εκμεταλλεύθηκε για να επισημάνει ότι ο όρος «αναπηρία» θα έπρεπε να έχει εναρμονισμένο ορισμό σε επίπεδο ΕΕ. Το ΔΕΚ επεσήμανε ότι η έννοια της «αναπηρίας», για τους σκοπούς της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, υποδηλώνει «μειονεκτικότητα, οφειλόμενη, ιδίως, σε πάθηση φυσική, διανοητική ή ψυχική, κωλύουσα τη συμμετοχή του συγκεκριμένου ατόμου στον επαγγελματικό βίο» και «πρέπει να είναι προφανές ότι είναι μακράς διάρκειας». Εφαρμόζοντας τον εν λόγω ορισμό στη συγκεκριμένη υπόθεση, προέκυψε ότι η κ. Navas δεν είχε αναπηρία όταν προσέφυγε στα ισπανικά δικαστήρια καταγγέλλοντας διάκριση λόγω ειδικών αναγκών μετά την απόλυσή της από την εργασία της επειδή απουσίαζε από αυτήν οκτώ μήνες λόγω ασθένειας. Το ΔΕΚ κατέστησε σαφές ότι πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ ασθένειας και αναπηρίας και ότι η πρώτη δεν τυγχάνει προστασίας (βλ. ΔΕΚ, *Chacón Navas κατά Euresit Colectividades SA*, υπόθεση C-13/05, Συλλογή 2006, σ. I-6467, 11 Ιουλίου 2006).

³³ Στην υπόθεση *Glor κατά Ελβετίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων, ο οποίος ήταν διαβητικός, μπορούσε να θεωρηθεί ως πρόσωπο με αναπηρία –παρά το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία χαρακτήριζε την ασθένεια αυτή ως «ήσσονα» αναπηρία. Ο προσφεύγων όφειλε να καταβάλλει φόρο ως αντιστάθμιση για τη στρατιωτική θητεία που δεν υπηρέτησε, κάτι που ίσχυε για όλους όσους πληρούσαν τα κριτήρια για να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία. Από την υποχρέωση καταβολής του εν λόγω φόρου εξαιρούνταν όσοι είχαν αναπηρία σε ποσοστό 40% (ισοδυναμεί με την απώλεια χρήσης κάποιου μέλους του σώματος) ή όσοι ήταν αντιρρησίες συνείδησης. Οι τελευταίοι υποχρεούνταν να υπηρετήσουν «εναλλακτική θητεία». Λόγω της αναπηρίας του, ο προσφεύγων κρίθηκε ακατάλληλος για να υπηρετήσει στον στρατό. Όμως, το ποσοστό της αναπηρίας του δεν άγγιζε το απαιτούμενο από την εθνική νομοθεσία κατώτατο όριο σοβαρότητας με αποτέλεσμα να μην εξαιρεθεί από την υποχρέωση καταβολής του σχετικού φόρου. Ο προσφεύγων προσφέρθηκε να υπηρετήσει την «εναλλακτική θητεία», αλλά δεν έγινε δεκτός. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος είχε επιφυλάξει στον προσφεύγοντα μεταχείριση παρόμοια με αυτή που επεφύλασσε σε όσους δεν υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία

χαρακτηριστικά που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ, δεν είναι ασυνήθιστο να εξετάζονται οι υποθέσεις δυνάμει άλλων ουσιαστικών δικαιωμάτων, αντί να εξετάζεται ένα ουσιαστικό δικαίωμα σε συνδυασμό με το άρθρο 14 που απαγορεύει τις διακρίσεις.³⁴

δ) Ηλικία

Το προστατευόμενο χαρακτηριστικό της ηλικίας αφορά απλώς διαφορετική ή προνομιακή μεταχείριση βάσει της ηλικίας του θύματος. Παρότι η διάκριση λόγω ηλικίας δεν εμπίπτει αυτή καθαυτή στο πεδίο εφαρμογής κάποιου συγκεκριμένου

χωρίς σοβαρό λόγο. **Τούτο συνιστούσε διακριτική μεταχείριση** καθώς ο προσφεύγων βρισκόταν σε διαφορετική θέση (δεν είχε γίνει μεν δεκτός για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, αλλά είχε τη βούληση και την ικανότητα να υπηρετήσει την εναλλακτική θητεία). Το κράτος όφειλε, ως εκ τούτου, να τον είχε εξαιρέσει από τις ισχύουσες διατάξεις. (βλ. ΕΔΔΑ, *Glor κατά Ελβετίας* (αριθ. 13444/04), 30 Απριλίου 2009)

³⁴ **Στην υπόθεση *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου***, η προσφεύγουσα καταδικάστηκε σε επτά ημέρες φυλάκιση. Λόγω της κατανάλωσης θαλιδομίδης από τη μητέρα της κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, η προσφεύγουσα έπασχε από σοβαρές σωματικές αναπηρίες: είχε ανύπαρκτα ή σημαντικά κοντύτερα άκρα καθώς και δυσλειτουργία στα νεφρά. Ως εκ τούτου, μπορούσε να κινηθεί μόνο με αναπηρική καρέκλα, είχε ανάγκη από βοήθεια για να πάει στην τουαλέτα και για να πλυθεί, και χρειαζόταν ειδικά προσαρμοσμένο κρεβάτι για να κοιμηθεί. Την πρώτη νύχτα της κράτησής της τοποθετήθηκε σε κελί που δεν ήταν κατάλληλα προσαρμοσμένο για πρόσωπα με σωματικές αναπηρίες με αποτέλεσμα να μην κοιμηθεί καλά, να έχει έντονους πόνους και να υποφέρει από υποθερμία. Όταν μεταφέρθηκε στη φυλακή, τοποθετήθηκε στην πτέρυγα του νοσοκομείου όπου έγιναν κάποιες προσαρμογές. Όμως, αντιμετώπισε και πάλι παρόμοια προβλήματα. Δεν της επιτράπηκε ούτε να φορτίσει την ηλεκτρική αναπηρική καρέκλα της, όταν αυτή αποφορτίστηκε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα υπέστη εξευτελιστική μεταχείριση, κατά παράβαση του άρθρου 3. Στην υπόθεση αυτή δεν τέθηκε θέμα διάκρισης λόγω κάποιου εκ των ουσιαστικών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ δυνάμει του άρθρου 14. (βλ. ΕΔΔΑ, *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 33394/96), 10 Ιουλίου 2001). **Στην υπόθεση *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου***, η προσφεύγουσα, η οποία υπέφερε από εκφυλιστική ασθένεια, θέλησε να λάβει διαβεβαίωση από την κυβέρνηση ότι θα μπορούσε να υποβληθεί σε υποβοηθούμενη αυτοκτονία χωρίς κίνδυνο δίωξης, κάποια στιγμή στο μέλλον όταν η κατάστασή της θα είχε επιδεινωθεί τόσο ώστε να μην είναι πια σε θέση να το πράξει μόνη της. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, η παροχή βοήθειας σε κάποιον για να αυτοκτονήσει συνιστούσε ποινικό αδίκημα από μόνη της, και ισοδυναμούσε με φόνο ή ανθρωποκτονία. Η προσφεύγουσα υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι το κράτος παραβίαζε κατά τρόπο που ενέχει δυσμενή διάκριση το δικαίωμά της να λαμβάνει αποφάσεις για το ίδιο της το σώμα, το οποίο προστατευόταν στο πλαίσιο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8), καθώς απαγόρευε αδιακρίτως την υποβοηθούμενη αυτοκτονία, γεγονός που είχε δυσανάλογα αρνητικό αντίκτυπο σε όσους καθίσταντο ανάπηροι και δεν μπορούσαν ως εκ τούτου να δώσουν μόνοι τους τέλος στη ζωή τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η άρνηση του κράτους να προβεί σε διάκριση «*μεταξύ εκείνων που είναι και εκείνων που δεν είναι σωματικά ικανοί να αυτοκτονήσουν*» ήταν δικαιολογημένη διότι η θέσπιση εξαιρέσεων στη νομοθεσία θα άφηνε στην πράξη περιθώρια για καταχρηστικές συμπεριφορές και θα υπονόμειε την προστασία του δικαιώματος στη ζωή (βλ.ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 2346/02), 29 Απριλίου 2002).

δικαιώματος της ΕΣΔΑ (σε αντίθεση με τη θρησκεία ή τον γενετήσιο προσανατολισμό), ζητήματα διακρίσεων λόγω ηλικίας ενδέχεται να προκύψουν στο πλαίσιο διαφόρων δικαιωμάτων. Έτσι, το ΕΔΔΑ, όπως και σε άλλους τομείς, έχει εκδώσει αποφάσεις για υποθέσεις των οποίων τα πραγματικά περιστατικά συνηγορούσαν υπέρ διάκρισης λόγω φύλου, χωρίς να εξετάσει ουσιαστικά τις υποθέσεις υπό αυτό το πρίσμα –συγκεκριμένα όσον αφορά τη μεταχείριση παιδιών στους κόλπους του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η «ηλικία» περιλαμβάνεται στην κατηγορία «άλλης καταστάσεως».³⁵

³⁵ Στην υπόθεση *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, μια σαρανταεπτάχρονη ανύπαντρη μητέρα κατήγγειλε ότι απορρίφθηκε η αίτηση υιοθεσίας που είχε υποβάλει. Οι εθνικές αρχές αιτιολόγησαν την απόφασή τους προβάλλοντας ως επιχείρημα τη διαφορά ηλικίας μεταξύ της προσφεύγουσας και του παιδιού, καθώς και το γεγονός ότι η υιοθεσία θα επιβάρυνε σημαντικά από οικονομική άποψη την προσφεύγουσα, η οποία είχε ήδη ένα παιδί. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα υπέστη διακριτική μεταχείριση λόγω της ηλικίας της, σε σύγκριση με νεότερες γυναίκες που υποβάλλουν αίτηση υιοθεσίας. Ωστόσο, η έλλειψη ομοιομορφίας στα αποδεκτά όρια ηλικίας μεταξύ των κρατών όσον αφορά την υιοθέτηση παιδιού άφηγε στο κράτος μεγάλο περιθώριο εκτίμησης. Επιπλέον, το επιχείρημα των εθνικών αρχών περί διαφοράς ηλικίας δεν ήταν αυθαίρετο, αλλά συνδεόταν με το μέλημα της βέλτιστης δυνατής προάσπισης των συμφερόντων του παιδιού και με την οικονομική επιβάρυνση που ενδεχομένως θα είχε για την προσφεύγουσα η απόκτηση δεύτερου παιδιού, γεγονός που με τη σειρά του μπορούσε να επηρεάσει την ευημερία του. Το ΕΔΔΑ έκρινε συνεπώς, ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη (βλ. ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας* (αριθ. 25762/07), 10 Ιουνίου 2010). Οι υποθέσεις *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου και V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αφορούσαν δύο αγόρια τα οποία δικάστηκαν και καταδικάστηκαν για φόνο που είχαν διαπράξει όταν ήταν δέκα χρονών. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν, μεταξύ άλλων, ότι δεν έτυχαν δίκαιης δίκης επειδή η ηλικία και η έλλειψη ωριμότητας τους εμπόδισε να συμμετάσχουν αποτελεσματικά στην υπεράσπισή τους. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, σε περίπτωση δίκης ανηλίκου, το κράτος πρέπει να λαμβάνει «σοβαρά υπόψη την ηλικία, τον βαθμό ωριμότητας και την πνευματική και συναισθηματική του ανάπτυξη» και να μεριμνά «για τη βελτίωση της ικανότητας κατανόησης και συμμετοχής του στη δίκη». Ενόψει αυτών, έκρινε ότι το κράτος δεν μερίμνησε σχετικά, με αποτέλεσμα να παραβιάσει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, χωρίς όμως να εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 14. (βλ. ΕΔΔΑ, *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 24724/94), 16 Δεκεμβρίου 1999· ΕΔΔΑ, *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 24888/94), 16 Δεκεμβρίου 1999.). Στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας και Bouamar κατά Βελγίου*, οι προσφεύγοντες είχαν τεθεί υπό κράτηση από τις αντίστοιχες εθνικές αρχές. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, βάσει των περιστάσεων, στοιχειοθετείτο παραβίαση του δικαιώματος στην προστασία από αυθαίρετη κράτηση. Σε αμφότερες τις υποθέσεις, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν επιπλέον ότι υπέστησαν διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με τη μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε ενήλικες, καθώς η εθνική νομοθεσία δεν επιτρέπει στέρηση της ελευθερίας των ενηλίκων σε παρόμοιες περιστάσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι πράγματι οι ενήλικες και τα παιδιά τύγχαναν διαφορετικής μεταχείρισης, η οποία όμως ήταν δικαιολογημένη καθώς η στέρηση της ελευθερίας εξυπηρετούσε τον σκοπό της προστασίας των ανηλίκων, κάτι που δεν ίσχυε για τους ενήλικες. (ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας* (αριθ. 39474/98), 16 Μαΐου 2002· ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου* (αριθ. 9106/80), 29 Φεβρουαρίου 1988.)

ε) Γενετήσιος προσανατολισμός

Ως γενετήσιος προσανατολισμός νοείται «η ικανότητα κάθε προσώπου να αισθάνεται βαθιά συναισθηματική, στοργική και σεξουαλική έλξη για πρόσωπα διαφορετικού φύλου ή του ίδιου φύλου ή περισσότερων του ενός φύλων, και να συνάπτει στενές προσωπικές σχέσεις μαζί τους».³⁶ Συνήθως, οι υποθέσεις που σχετίζονται με διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού αφορούν πρόσωπα που υφίστανται δυσμενή μεταχείριση επειδή είναι ομοφυλόφιλοι, λεσβίες ή αμφιφυλόφιλοι. Μολονότι ο «γενετήσιος προσανατολισμός» δεν αναφέρεται ρητώς στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ μεταξύ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών, το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει κατηγορηματικά, με αφορμή διάφορες υποθέσεις, ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός περιλαμβάνεται στην κατηγορία της «άλλης καταστάσεως», που επίσης προστατεύει το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ³⁷.

στ) Φύλο³⁸

Η έννοια των διακρίσεων λόγω φύλου είναι σχετικά αυτονόητη, καθώς αναφέρεται σε διακρίσεις οι οποίες πηγάζουν από το γεγονός ότι ένα πρόσωπο είναι είτε γυναίκα είτε άνδρας. Πρόκειται για την περισσότερο αναπτυγμένη πτυχή της κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ και θεωρούνταν ανέκαθεν βασικό δικαίωμα. Η ανάπτυξη της

³⁶ βλ. «Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity» Μάρτιος 2007, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm.

³⁷ ΕΔΔΑ, *Fretté κατά Γαλλίας* (αριθ. 36515/97), 26 Φεβρουαρίου 2002, παρ. 32.

³⁸ Η αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτητως φύλου έχει παγιωθεί σε ένα σημαντικό σύνολο κειμένων κοινοτικού δικαίου, ειδικότερα δε στην Οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 9^{ης} Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθηκες εργασίας (βλ. σκεψη 3 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ).

προστασίας από τις διακρίσεις λόγω φύλου εξυπηρέτησε διττό σκοπό: πρώτον, εξυπηρέτησε έναν οικονομικό σκοπό με την έννοια ότι συνέβαλε στην εξάλειψη των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού σε μια ολοένα και πιο ολοκληρωμένη αγορά, και, δεύτερον, σε πολιτικό επίπεδο, προσανατόλισε την Κοινότητα προς την κατεύθυνση της κοινωνικής προόδου και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Κατά συνέπεια, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου ήταν, και εξακολουθεί να είναι, θεμελιώδης λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.³⁹ **Ομοίως, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη στην ΕΣΔΑ.** Οι περισσότερες περιπτώσεις διακρίσεων λόγω φύλου αφορούν συνήθως γυναίκες που υφίστανται λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση σε σύγκριση με άνδρες, όχι όμως αποκλειστικά.⁴⁰ Η έννοια του «φύλου» ερμηνεύθηκε επίσης κατά τρόπο ώστε να εμπίπτουν σε αυτήν περιπτώσεις στις οποίες η διακριτική μεταχείριση σχετίζεται με το «βιολογικό φύλο» του αιτούντος με περισσότερο αφηρημένο τρόπο, καθιστώντας έτσι δυνατή την περιορισμένη προστασία της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου. Έτσι, ο ευρύτερα αποδεκτός ορισμός της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου περιλαμβάνει όχι μόνο τα άτομα που

³⁹ Η αναγνώριση της κοινωνικής και οικονομικής σημασίας που έχει η διασφάλιση ισότιμης μεταχείρισης παγιώθηκε ακόμη περισσότερο με την προτεραιότητα που έδωσε στο συγκεκριμένο θέμα ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

⁴⁰ **Στην υπόθεση *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας***, η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι η εθνική νομοθεσία υποχρέωνε τις γυναίκες να φέρουν το επώνυμο του συζύγου τους μετά τον γάμο. Παρότι η νομοθεσία επέτρεπε στις γυναίκες να διατηρούν το πατρικό τους επώνυμο ταυτόχρονα με το επώνυμο του συζύγου τους, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η διάταξη αυτή συνιστούσε διάκριση λόγω φύλου, καθώς η εθνική νομοθεσία δεν υποχρέωνε τους συζύγους να αλλάζουν το δικό τους επώνυμο. (ΕΔΔΑ, *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας* (αριθ. 29865/96), 16 Νοεμβρίου 2004) **Στην υπόθεση *Zarb Adami κατά Μάλτας***, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι το γεγονός ότι κλήθηκε να ασκήσει καθήκοντα ενόρκου συνιστούσε διάκριση επειδή η ακολουθούμενη μέθοδος για τη διαμόρφωση των καταλόγων των ενόρκων είχε ως αποτέλεσμα να καλούνται συχνότερα άνδρες παρά γυναίκες 170. Από τα στατιστικά στοιχεία προέκυψε ότι, σε διάστημα πέντε ετών, τα σώματα των ενόρκων αποτελούνταν σε ποσοστό άνω του 95% από άνδρες, και το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι εφόσον οι άνδρες και οι γυναίκες βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση όσον αφορά (βλ. ΕΔΔΑ, *Zarb Adami κατά Μάλτας* (αριθ. 17209/02), 20 Ιουνίου 2006.)

προβαίνουν σε χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου («τρανσεξουαλικά άτομα»), αλλά και εκείνα που επιλέγουν άλλα μέσα για να εκφράσουν το κοινωνικό φύλο τους, όπως η ετεροφυλενδυσία ή η παρενδυσία, ή που απλώς υιοθετούν συγκεκριμένο τρόπο ομιλίας ή χρησιμοποιούν καλλυντικά που κατά κανόνα συνδέονται με άτομα του αντίθετου φύλου.⁴¹ Το ΕΔΔΑ δεν έχει αποφανθεί εάν η ταυτότητα του κοινωνικού φύλου εμπίπτει ως προστατευόμενο χαρακτηριστικό στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14, ούτε έχει αποσαφηνίσει εάν αυτό θα αφορά μόνο τα «τρανσεξουαλικά άτομα» ή θα δοθεί ευρύτερη ερμηνεία στην ταυτότητα του κοινωνικού φύλου. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η ταυτότητα του κοινωνικού φύλου και ο γενετήσιος προσανατολισμός εμπίπτουν στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής των προσώπων, και ως εκ τούτου δεν πρέπει να θίγονται από κυβερνητικές παρεμβάσεις.⁴²

⁴¹ Ως ταυτότητα του κοινωνικού φύλου νοείται η «εσωτερική και εξατομικευμένη εμπειρία που βιώνει βαθιά μέσα του κάθε πρόσωπο για το φύλο του, η οποία μπορεί ή όχι να αντιστοιχεί στο γενετικό του φύλο, συμπεριλαμβανομένης της προσωπικής αίσθησης του σώματος (που μπορεί να περιλαμβάνει, σε περίπτωση ελεύθερης επιλογής, τροποποίηση της εμφάνισης του σώματος ή των λειτουργιών του με ιατρικά, χειρουργικά ή άλλα μέσα) και άλλων εκδηλώσεων του φύλου, συμπεριλαμβανομένης της ένδυσης, της ομιλίας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κίνησης ή ενέργειας (βλ. «Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity», Μάρτιος 2007, που διατίθενται στον δικτυακό τόπο: www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm).

⁴² Στην υπόθεση *Van Kück κατά Γερμανίας*, η προσφεύγουσα, που είχε υποβληθεί σε εγχείριση αλλαγής φύλου και ορμονοθεραπεία, κατήγγειλε ότι ο φορέας ιδιωτικής ιατρικής ασφάλισης στον οποίο υπαγόταν αρνήθηκε να της επιστρέψει τα χρήματα που δαπάνησε για τον συγκεκριμένο λόγο. Το γερμανικό εφετείο, που εκδίκασε την υπόθεση της καταγγέλλουσας κατά της ασφαλιστικής εταιρείας, αποφάνθηκε ότι οι ιατρικές διαδικασίες στις οποίες υποβλήθηκε δεν ήταν «αναγκαίες», κατά τα προβλεπόμενα στη συμφωνία, και συνεπώς η προσφεύγουσα δεν δικαιούτο επιστροφή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, λαμβανομένης υπόψη της φύσης της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου και της σοβαρότητας της απόφασης υποβολής σε μη αναστρέψιμες ιατρικές διαδικασίες, το εθνικό δικαστήριο όχι μόνο δεν εξασφάλισε δίκαιη δίκη στην προσφεύγουσα, παραβιάζοντας το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, αλλά παραβίασε επιπλέον το δικαίωμά της στο σεβασμό της ιδιωτικής ζωής το οποίο κατοχυρώνεται με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, πάντως, δεν προέβη σε εξέταση της συμμόρφωσης προς το άρθρο 14 καθώς επρόκειτο ουσιαστικά για τα ίδια πραγματικά περιστατικά (βλ. (βλ. ΕΔΔΑ, *Van Kück κατά Γερμανίας* (αριθ. 35968/97), 12 Ιουνίου 2003, παρ. 30, 90-91.)

4. ΠΕΔΙΟ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΟΔΗΓΙΩΝ ⁴³

A) Οι οδηγίες **EK/2000/43** και **EK/2000/78** διαφέρουν εν μέρει ως προς το πεδίο εφαρμογής τους (άρθρο 3 των οδηγιών), καθόσον το πεδίο της πρώτης είναι ευρύτερο, εκτεινόμενο πέραν του τομέα της απασχόλησης και στον τομέα κοινωνικών παροχών, την εκπαίδευση και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, που είναι διαθέσιμα στο κοινό, και στην παροχή αυτών, συμπεριλαμβανομένης της στεγασης.

α) **Απαγόρευση κάθε διάκρισης όσον αφορά τους όρους πρόσβασης στην απασχόληση, την αυτοαπασχόληση και την εργασία, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, συμπεριλαμβανομένων των προαγωγών (άρθρο 3 παρ.1 στοιχ. α των παραπάνω Οδηγιών).**

Από την διατύπωση της άνω διάταξης προκύπτει ότι το πεδίο εφαρμογής της είναι ευρύ. Εξάλλου, η έννοια «πρόσβαση σε απασχόληση», ήδη στο πλαίσιο του άρ. 3 § 1 της οδηγίας 76/207/EK,

⁴³ Η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων απαγορεύει τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις σε ορισμένους, όμως, τομείς μόνο. Η ΕΕ θέσπισε νομοθεσία κατά των διακρίσεων προκειμένου να διευκολύνει τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Ως εκ τούτου, λοιπόν, η εν λόγω νομοθεσία περιοριζόταν κατά παράδοση στον τομέα της απασχόλησης. Με τη θέσπιση της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα το 2000 το πεδίο εφαρμογής της διευρύνθηκε και συμπεριέλαβε την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, καθώς και την πρόσβαση στο κρατικό σύστημα πρόνοιας, καθώς αποφασίστηκε ότι για τη διασφάλιση της ισότητας στον χώρο εργασίας αναγκαία προϋπόθεση αποτελεί η διασφάλιση της ισότητας και σε άλλους τομείς οι οποίοι έχουν ενδεχομένως αντίκτυπο στην απασχόληση. Στη συνέχεια θεσπίστηκε η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών προκειμένου να επεκταθεί το πεδίο εφαρμογής της ισότητας των φύλων στα αγαθά και τις υπηρεσίες. Ωστόσο, η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση του 2000, η οποία απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, αναπηρίας, ηλικίας και θρησκείας ή πεποιθήσεων, ισχύει μόνο στον τομέα της απασχόλησης. Αντίθετα, το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ διασφαλίζει την ισότητα όσον αφορά την απόλαυση όλων των ουσιαστικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ. Το πρωτόκολλο 12 της ΕΣΔΑ, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή την 2005, επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων καλύπτοντας όλα ανεξαιρέτως τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε εθνικό επίπεδο, ακόμη κι αν δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής κάποιου δικαιώματος που είναι αναγνωρισμένο από την ΕΣΔΑ.

ερμηνεύεται ευρύτατα και δεν αφορά μόνον τις προϋποθέσεις που υφίστανται πριν από τη γένεση μιας σχέσεως εργασίας. Περιλαμβάνει ακόμη την πρόσβαση σε αυτοαπασχόληση και γενικότερα την εργασία και όταν ελλείπει το στοιχείο της προσωπικής εξάρτησης λ.χ. επί συμβάσεων με εξωτερικούς συνεργάτες, υπό τον όρο ότι ιδρύεται μία διαρκής σχέση παροχής υπηρεσιών στην οποία διατίθεται σημαντικό μέρος της εργασιακής δύναμης. Προστατεύονται επομένως και όσοι τελούν σε σχέση που εξομοιώνεται με σχέση εργασίας. *Ωστόσο, οι συμβάσεις παροχής υπηρεσιών δεν υπάγονται συνολικά και άνευ ετέρου στις ρυθμίσεις του νόμου.* Κάτι τέτοιο θα παρέβλεπε την επιλογή του κοινοτικού νομοθέτη να διαφοροποιήσει το πεδίο εφαρμογής των δύο οδηγιών περιορίζοντας την εφαρμογή της Οδηγίας EK/78/2000EK στον τομέα της απασχόλησης και εργασίας, *αποκλείοντας τον τομέα της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες.*

Απαγορεύεται ειδικότερα κάθε άμεση ή έμμεση αναφορά στις ιδιότητες του άρθρου 1 ή η χρήση στοιχείων που καταλήγουν σε διάκριση, σε δημοσιεύσεις, αγγελίες, διαφημίσεις, προκηρύξεις, εγκυκλίους και κανονισμούς που αφορούν την επιλογή προσώπων για κάλυψη κενών θέσεων εργασίας, την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης που συνιστά προϋπόθεση για πρόσβαση στην απασχόληση ή το επάγγελμα καθώς και τη χορήγηση άδειας ασκήσεως επαγγέλματος.

β) Απαγόρευση διακρίσης όσον αφορά την πρόσβαση σε όλα τα είδη και όλα τα επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης

της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας (άρθρα 3 στοιχ.β των παραπάνω Οδηγιών).

Απαγορεύεται κάθε διάκριση όσον αφορά την συμμετοχή και παρακολούθηση προγραμμάτων επαγγελματικού επαναπροσανατολισμού ή εκπαίδευσης με σκοπό τη βελτίωση των δεξιοτήτων και των προσόντων των εργαζομένων, την διευκόλυνση απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας και την ενίσχυση της πρόσβασής τους στην αγορά εργασίας ασχέτως του φορέα ευθύνης των άνω προγραμμάτων. Το ίδιο ισχύει και για την ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση, την μαθητεία. Το πεδίο εφαρμογής καταλαμβάνει επίσης τη λαϊκή επιμόρφωση και κάθε είδους ή βαθμίδας ενημέρωση και πληροφόρηση των εργαζομένων σχετικά με προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και συμβουλευτικής σταδιοδρομίας, τα οποία συμβάλλουν στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη των ατόμων και διευκολύνουν την πρόσβαση στην απασχόληση.⁴⁴

γ) Απαγόρευση διάκρισης όσον αφορά στους όρους και τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών (άρθρα 3 στοιχ. γ των Οδηγιών).

Η έννοια των όρων εργασίας καλύπτει ένα ευρύ φάσμα

⁴⁴ Η διάταξη αυτή καταλαμβάνει όλους τους οργανισμούς παροχής επαγγελματικής κατάρτισης και επιμόρφωσης, λ.χ. τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.), τα ινστιτούτα διά βίου εκπαίδευσης, τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.), τις Ε.Π.Α. όταν ασκούν την δραστηριότητα της αξιολόγησης και κατάρτισης ανθρώπινου δυναμικού σύμφωνα με τον νόμο που τις διέπει. Επιπλέον καταλαμβάνει και τους κοινωνικούς εταίρους που συμμετέχουν στην διαπραγμάτευση και υπογράφουν όρους εργασίας σχετικούς με την επαγγελματική κατάρτιση και την δια βίου μάθηση σε επιχειρησιακό, κλαδικό, ομοιοεπαγγελματικό ή εθνικό επίπεδο [βλ. Ανατολή Μεντεσιδου, Α.Π Θεσσαλονικης, Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας - ΟΔΓ 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ, ν. 3304/2005]

δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του εργαζομένου, που καθορίζουν στις λεπτομέρειές της το περιεχόμενο της παροχής της εργασίας (είδος, χρόνος, τόπος) καθώς και τη συμπεριφορά του εργαζομένου κατά το χρόνο παραμονής του στην εκμετάλλευση. Η ρύθμιση καταλαμβάνει όλους τους όρους εργασίας και είναι αδιάφορο αν προβλέπονται από το νόμο, από συλλογική ή ατομική σύμβαση εργασίας ή από άλλους διαμορφωτικούς παράγοντες (διευθυντικό δικαίωμα, πρακτική της εκμετάλλευσης κλπ.). Ειδικότερα, η έννοια της αμοιβής, στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, πρωτογενούς (άρ.θρο 141 § 2 ΣΕΚ) και δευτερογενούς (άρ. 1 της Οδηγίας 75/117/ΕΟΚ), εκλαμβάνεται με ευρύτητα και περιλαμβάνει εκτός από τις αποδοχές και κάθε όφελος που καταβάλλεται στον εργαζόμενο λόγω της σχέσης εργασίας.⁴⁵ Το άρ. 141 § 2 ΣΕΚ ορίζει: «Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου ως αμοιβή νοούνται οι συνήθεις βασικοί κατώτατοι μισθοί ή αποδοχές και όλα τα άλλα οφέλη, που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα, σε χρήματα ή σε είδος, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, λόγω της σχέσεως εργασίας».

δ) απαγόρευση διακρίσεων όσον αφορά την ιδιότητα μέλους και τη συμμετοχή σε μία οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε οργάνωση τα μέλη της οποίας ασκούν ένα συγκεκριμένο επάγγελμα, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων που χορηγούνται από τέτοιες οργανώσεις.

ε) Η ΕΣΔΑ και η απασχόληση

Η ΕΣΔΑ δεν αναγνωρίζει αυτό καθαυτό το δικαίωμα στην

⁴⁵ Το άρ. 141 § 2 ΣΕΚ ορίζει: «Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου ως αμοιβή νοούνται οι συνήθεις βασικοί κατώτατοι μισθοί ή αποδοχές και όλα τα άλλα οφέλη, που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα, σε χρήματα ή σε είδος, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, λόγω της σχέσεως εργασίας».

απασχόληση. Ομως το άρθρο 8 (**Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής**) έχει ερμηνευθεί κατα τέτοιο τρόπο που να καλύπτει τη σφαίρα της απασχόλησης. Στην υπόθεση ***Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας***, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση που είχε επιβάλει η κυβέρνηση όσον αφορά την απασχόληση πρώην πρακτόρων της KGB στον δημόσιο τομέα και σε κάποια τμήματα του ιδιωτικού τομέα ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14, καθώς «επηρέαζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά τους να αναπτύσσουν σχέσεις με τον έξω κόσμο και τους δημιουργούσε σοβαρές δυσκολίες όσον αφορά την εξασφάλιση των προς το ζην, με προφανείς επιπτώσεις στην απόλαυση της προσωπικής τους ζωής»⁴⁶ Επίσης, στην υπόθεση ***Bigaena κατά Ελλάδας***, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το άρθρο 8 μπορεί να καλύπτει και τη σφαίρα της απασχόλησης, δηλαδή να καλύπτει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα πρόσβασης σε κάποιο επάγγελμα⁴⁷ Το ΕΔΔΑ απαγορεύει επίσης τις διακρίσεις εις βάρος ατόμων που είναι μέλη συνδικάτων. Επιπλέον, η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει ως αυτοτελές το δικαίωμα της ίδρυσης συνδικάτων ^{48 49}

στ) Πρόσβαση σε συστήματα πρόνοιας και σε διάφορες

⁴⁶ ΕΔΔΑ, *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας* (αριθ. 55480/00 και 59330/00), 27 Ιουλίου 2004.

⁴⁷ ΕΔΔΑ, *Bigaena κατά Ελλάδας* (αριθ. 26713/05), 28 Μαΐου 2009.

⁴⁸ Π.χ., ΕΔΔΑ, *Demir και Baykara κατά Τουρκίας* (αριθ. 34503/97), 12 Νοεμβρίου 2008.

⁴⁹ Στην υπόθεση ***Danilenkov και λοιποί κατά Ρωσίας***, οι προσφεύγοντες είχαν υποστεί παρενόχληση και δυσμενή μεταχείριση από τον εργοδότη τους επειδή ήταν μέλη συνδικάτου. Οι προσφυγές αυτών στα εθνικά αστικά δικαστήρια απορρίφθηκαν, διότι οι διακρίσεις μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μόνο ποινικών διαδικασιών. Ο εισαγγελέας, όμως, αρνήθηκε να ασκήσει ποινική δίωξη διότι το ισχύον επίπεδο αποδείξεως υπαγόρευε στο κράτος να αποδείξει «πέραν κάθε εύλογης αμφιβολίας» ότι ο ένας εκ των διευθυντών της εταιρείας προέβαινε σκόπιμα σε διακρίσεις. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η μη αποτελεσματική δικαστική προστασία εκ μέρους της εθνικής νομοθεσίας της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι όσον αφορά τα συνδικάτα συνιστά παραβίαση του άρθρου 11 σε συνδυασμό με το άρθρο 14. (βλ.ΕΔΔΑ, *Danilenkov και λοιποί κατά Ρωσίας* (αριθ. 67336/01), 30 Ιουλίου 2009).

μορφές κοινωνικής ασφάλισης

Από τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, μόνο η οδηγία για τη φυλετική ισότητα προβλέπει ευρεία προστασία από τις διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας και σε άλλες μορφές κοινωνικής ασφάλισης. Στα ανωτέρω περιλαμβάνεται και η πρόσβαση σε παροχές σε είδος που παρέχονται συνολικά από το κράτος όπως η δημόσια υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης θεσπίζει, πάντως, το δικαίωμα της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στον σαφώς πιο περιορισμένο τομέα της «κοινωνικής ασφάλισης».

ζ) Ο τομέας της πρόνοιας και της εκπαίδευσης

Μολονότι η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, καθίσταται σαφές από τη νομολογία του ΕΔΔΑ ότι διάφορες μορφές κοινωνικής ασφάλισης, όπως η καταβολή παροχών και συντάξεων, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου 1 ή του άρθρου 8⁵⁰. Μολονότι στην ΕΣΔΑ δεν γίνεται αναφορά σε δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη, το ΕΔΔΑ εκρινε ότι τα θέματα που άπτονται της υγειονομικής περίθαλψης, όπως η πρόσβαση σε ιατρικούς φακέλους⁵¹, εμπίπτουν στο άρθρο 8 ή στο άρθρο 3 σε περίπτωση που η αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας είναι τόσο σοβαρή, ώστε να συνιστά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Θα μπορούσε επομένως να υποστηριχθεί ότι οι καταγγελίες για διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην

⁵⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 55707/00), 18 Φεβρουαρίου 2009, ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996, και ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας* (αριθ. 40892/98), 30 Σεπτεμβρίου 2003.

⁵¹ Βλ. ΕΔΔΑ, *Κ.Η. και λοιποί κατά Σλοβακίας* (αριθ. 32881/04), 28 Απριλίου 2009.

υγειονομική περίθαλψη εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14. Δεν είναι σαφές εάν η πρόσβαση σε κοινωνικά πλεονεκτήματα με τη μορφή παροχών σε είδος, όπως οι κάρτες ταξιδιού, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Η διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 8, ωστόσο, εκ μέρους του ΕΔΔΑ συνηγορεί υπέρ αυτού, κυρίως όταν οι παροχές αποσκοπούν στη στήριξη της οικογενειακής συνοχής. Το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα στην εκπαίδευση. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αντιμετωπίζει τις καταγγελίες για διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης ως εμπίπτουσες στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14. Υποθέσεις που αφορούν διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης δυνάμει της ΕΣΔΑ είναι η υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*⁵² και η υπόθεση *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας*^{53 54}

η) Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης

Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει το άρθρο 8 κατά τρόπο τέτοιο ώστε να συμπεριλαμβάνει περιπτώσεις οι οποίες αφορούν δραστηριότητες που έχουν δυνητικά συνέπειες στην ιδιωτική ζωή, συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει επίσης με ευρύ τρόπο το δικαίωμα του σεβασμού στην κατοικία το οποίο θεμελιώνει το άρθρο 8. Όπως αναφέρθηκε, περιλαμβάνει λιγότερο «συμβατικές»

⁵² ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007.

⁵³ ΕΔΔΑ, *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 15766/03), 16 Μαρτίου 2010.

⁵⁴ Βλ. επίσης την υπόθεση **Anatoliy Ponomaryov και Vitaliy Ponomaryov** κατά Βουλγαρίας, ΝοΒ 60 σ. 176 και επ. Το ΕΔΔΑ κρίνει ότι η πληρωμή διδακτρών για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση από αλλοδαπούς χωρίς αδεια παραμονής, σε αντιθεση με ημεδαπούς και αλλοδαπούς με νόμιμη αδεια παραμονής αποτελεί παραβίαση του άρθρου 14 (απαγορευση διακρίσεων) της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της. Το δικαστήριο έκρινε η επιβολή διδακτρών στους προσφεύγοντες (εγκατεστημένους στη Βουλγαρία από το 1994) και της μη κατοχής άδειας παραμονής δεν ήταν δικαιολογημένη.

σταθερές κατοικίες, όπως τροχόσπιτα και κινητές κατοικίες. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι απάνθρωπη μεταχείριση συντρέχει και όταν η στέγη που παρέχει το κράτος είναι σε ιδιαίτερα κακή κατάσταση, με αποτέλεσμα οι ένοικοι να αντιμετωπίζουν δυσκολίες για μεγάλο χρονικό διάστημα.⁵⁵

Β) Το άρθρο 3 παρ. 1 των ως άνω Οδηγιών ορίζει ότι *“Έντος των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην Κοινότητα, οι οδηγίες εφαρμόζονται σε όλα τα πρόσωπα, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων φορέων.”* Η ΕΣΔΑ εγγυάται προστασία σε όλους όσοι εμπίπτουν στη δικαιοδοσία των κρατών μελών, είτε είναι πολίτες είτε όχι, αλλά και πέραν της εθνικής επικράτειας σε όσους βρίσκονται σε περιοχές που ελέγχονται ουσιαστικά από τα κράτη μέλη (όπως κατεχόμενα εδάφη)⁵⁶. **Αντιθέτως, το πεδίο εφαρμογής της προστασίας που προβλέπεται από το δίκαιο της ΕΕ είναι πιο περιορισμένο.** Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας στο δίκαιο της ΕΕ ισχύει στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων και αφορά μόνο τους πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ. Επιπλέον, οι οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων προβλέπουν διάφορες

⁵⁵ Στην υπόθεση *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας*, οι προσφεύγοντες εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, τα οποία στη συνέχεια κατεδαφίστηκαν, υπό ιδιαίτερα τραυματικές συνθήκες. Η διαδικασία κατασκευής των νέων κατοικιών τους καθυστέρησε υπερβολικά, ενώ η στέγη που τους είχε παραχωρηθεί στο ενδιάμεσο διάστημα ήταν ιδιαίτερα χαμηλής ποιότητας. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη τα εξής: «[...] οι συνθήκες διαβίωσης των προσφευγόντων τα τελευταία δέκα χρόνια, ιδίως δε το συνωστισμένο και ανθυγιεινό περιβάλλον στο οποίο διαβίωσαν και οι ζημιογόνες επιπτώσεις του στην υγεία και την ευημερία τους, σε συνδυασμό με τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος κατά το οποίο ήταν αναγκασμένοι να ζουν υπό αυτές τις συνθήκες και με τη γενικότερη στάση των αρχών, πρέπει να προκάλεσαν στους προσφεύγοντες σημαντικό ψυχικό πόνο, πλήττοντας την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους και κάνοντάς τους να αισθάνονται ταπείνωση και εξευτελισμό». Η διαπίστωση αυτή, μεταξύ άλλων παραγόντων, είχε ως αποτέλεσμα να αποφανθεί τελικά το ΕΔΔΑ ότι συνέτρεχε εξευτελιστική μεταχείριση κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. (βλ. ΕΔΔΑ, *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2) (αριθ. 41138/98 και 64320/01), 12 Ιουλίου 2005)

⁵⁶ ΕΔΔΑ, *Λοϊζίδου κατά Τουρκίας* (αριθ. 15318/89), 18 Δεκεμβρίου 1996.

εξαιρέσεις για τους υπηκόους τρίτων χωρών.⁵⁷ Στο νόμο δεν κατονομάζονται οι αποδέκτες της απαγόρευσης διακριτικής μεταχείρισης· θεσπίζεται απλώς μία γενική απαγόρευση κάθε μορφής διακριτικής μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας ανεξαρτήτως του υποκειμένου της προσβολής. Στον κύκλο των αποδεκτών εμπίπτουν, επομένως, όπως συνάγεται και από τον σκοπό του νόμου, εκτός από τον εργοδότη, οι διευθύνοντες υπάλληλοι ή άλλοι εργαζόμενοι με εργοδοτικές-διευθυντικές εξουσίες, τρίτα, προστηθέντα από τον εργοδότη πρόσωπα, ακόμη και συνάδελφοι ή πελάτες.

Από το πεδίο εφαρμογής των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων εξαιρούνται ρητώς οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, οι οποίες ρυθμίζονται από την Οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία. Σύμφωνα με την τελευταία, μόνο οι πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ έχουν δικαίωμα εισόδου και διαμονής σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ. Μετά από χρονικό διάστημα νόμιμης πενταετούς διαμονής σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ, οι πολίτες της ΕΕ έχουν δικαίωμα μόνιμης διαμονής σε αυτό, αποκτώντας έτσι ισοδύναμα δικαιώματα με τα άτομα που εμπίπτουν στην κατηγορία των «εργαζομένων».⁵⁸ **Τόσο η οδηγία ΕΚ /43/2000 για τη φυλετική ισότητα όσο και η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση ΕΚ/78/2000 αναφέρουν ότι δεν δημιουργούν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών όσον αφορά τις προϋποθέσεις εισόδου και παραμονής τους στα κράτη μέλη.** Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση αναφέρει επίσης ότι δεν ιδρύει δικαίωμα

⁵⁷ Ως υπήκοοι τρίτων χωρών νοούνται τα πρόσωπα που είναι πολίτες κρατών τα οποία δεν είναι μέλη της ΕΕ.

⁵⁸ Οδηγία **2004/38/ΕΚ** σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, ΕΕ L 158, 30 Απριλίου 2004, σ. 77.

ίσης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών όσον αφορά την πρόσβασή τους στην απασχόληση και στην επαγγελματική δραστηριότητα. Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αναφέρει ότι δεν καλύπτει «τη μεταχείριση που απορρέει από τη νομική κατάσταση των [...] υπηκόων τρίτων χωρών». Αυτό, ωστόσο, δεν φαίνεται να επιτρέπει στα κράτη μέλη να μην παρέχουν καμία απολύτως προστασία στους υπηκόους τρίτων χωρών, καθώς στο προοίμιο αναφέρεται ότι οι υπήκοοι τρίτων χωρών προστατεύονται από την οδηγία, με εξαίρεση την πρόσβαση στην απασχόληση (βλ. άρθρο 2 παρ. 2 των παραπάνω Οδηγιών) Οι υπήκοοι τρίτων χωρών απολαμβάνουν, πάντως, ίσης μεταχείρισης στους ίδιους γενικώς τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων σε περίπτωση που χαρακτηρίζονται «επί μακρόν διαμένοντες» δυνάμει δυνάμει της οδηγίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών (η οποία απαιτεί, μεταξύ άλλων προϋποθέσεων, χρονικό διάστημα νόμιμης πενταετούς διαμονής).⁵⁹

Δ. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗΣ - ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

α) Διάταξη ή πρακτική, που επιδιώκουν θεμιτό σκοπό, εφοσον τα μέσα που επιλέχθηκαν για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού (δηλαδή, το μέτρο που είχε ως συνέπεια τη διαφορετική μεταχείριση) είναι ανάλογα και αναγκαία ⁶⁰ (άρθρα 2 στοιχ β

⁵⁹ Οδηγία 2003/109/ΕΚ σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, ΕΕ L 16, 23 Ιανουαρίου 2004, σ. 44.

⁶⁰ Η απαίτηση να είναι «αναγκαία» τα ληφθέντα μέτρα υποδηλώνει ότι πρέπει να αποδεικνύεται πώς δεν υπάρχει εύλογο εναλλακτικό μέσο το οποίο θα έθιγε λιγότερο την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Η εφαρμογή της νομοθεσίας επί των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης επαφέθηκε στο εθνικό δικαστήριο.

Οδηγιών ΕΚ /43/2000 και ΕΚ /78/2000)⁶¹

β) Χαρακτηριστικά που αποτελούν ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση , εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη

Τα άρθρα 4 Οδηγ. ΕΚ/43/2000 και άρθρο 4 παρ.1 Οδηγ ΕΚ/78/2000 , ορίζουν ότι δεν συνιστά ανεπίτρεπτη διάκριση η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε χαρακτηριστικό σχετικό με την φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την ηλικία, αναπηρία ή τον γενετήσιο προσανατολισμό, το οποίο, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτές ασκούνται, αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση και εφόσον ο οικείος σκοπός είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη. Ενόψει του ότι οι παραπάνω διατάξεις επιτρέπουν παρεκκλίσεις από την απαγόρευση διακρίσεων, εισάγοντας, έτσι, εξαιρέσεις, θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά και να εφαρμόζονται τηρουμένης της **αρχής της αναλογικότητας**. Σύμφωνα με τις κοινοτικές οδηγίες ένα χαρακτηριστικό μπορεί να αποτελεί

⁶¹ Το ΔΕΚ παρέιχε αναλυτική εξήγηση της έννοιας της αντικειμενικής αιτιολόγησης στην υπόθεση *Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz*. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, εργαζόμενος μερικής απασχόλησης, ο οποίος είχε αποκλειστεί από το επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα του πολυκαταστήματος Bilka, κατήγγειλε ότι ο αποκλεισμός αυτός συνιστούσε έμμεση διάκριση κατά των γυναικών, οι οποίες αντιπροσώπευαν τη συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων μερικής απασχόλησης. Το ΔΕΚ διαπίστωσε ενδεχόμενη ύπαρξη έμμεσης διάκρισης, εκτός κι αν καθίστατο δυνατό να αιτιολογηθεί η διαφορά στην απόλαυση του δικαιώματος. Για να είναι αιτιολογημένη, έπρεπε να αποδειχθεί ότι: «τα μέσα που επέλεξε η Bilka ανταποκρίνονται σε πραγματική ανάγκη της επιχείρησης και ότι είναι πρόσφορα αλλά και αναγκαία για την επίτευξη του στόχου που επιδιώκει». Το πολυκατάστημα Bilka υποστήριξε ότι σκοπός της διαφορετικής μεταχείρισης ήταν να αποθαρρυνθεί η μερική εργασία και να δοθούν κίνητρα για εργασία πλήρους απασχόλησης, καθώς οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης δεν έδειχναν προθυμία να εργαστούν τα απογεύματα και τα Σάββατα, δυσχεραίνοντας έτσι τη διατήρηση επαρκούς προσωπικού. Το ΔΕΚ αποφάνθηκε ότι ο λόγος αυτός μπορούσε να αποτελέσει θεμιτό σκοπό. Δεν απάντησε, όμως, στο ερώτημα εάν ο αποκλεισμός των εργαζομένων μερικής απασχόλησης από το συνταξιοδοτικό σύστημα ήταν ανάλογος με την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Η απαίτηση να είναι «αναγκαία» τα ληφθέντα μέτρα υποδηλώνει ότι πρέπει να αποδεικνύεται πώς δεν υπάρχει εύλογο εναλλακτικό μέσο το οποίο θα έθιγε λιγότερο την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Η εφαρμογή της νομοθεσίας επί των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης επαφέθηκε στο εθνικό δικαστήριο. (βλ.ΔΕΚ, *Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz*, υπόθεση 170/84, Συλλογή 1986, σ. 1607, 13 Μαΐου 1986)

ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση είτε λόγω της φύσης της επαγγελματικής δραστηριότητας είτε λόγω των συνθηκών άσκησης της. Μία προϋπόθεση είναι καθοριστική για μια επαγγελματική δραστηριότητα, όταν χωρίς αυτήν η συγκεκριμένη δραστηριότητα δεν μπορεί να ασκηθεί ή δεν μπορεί να ασκηθεί προσηκόντως. Επιπρόσθετα, απαιτείται η προϋπόθεση αυτή να είναι και ουσιώδης. Είναι δε ουσιώδης, όταν αφορά το κύριο μέρος των υπό ανάληψη καθηκόντων, όταν δηλαδή διαμορφώνει και χαρακτηρίζει την επαγγελματική δραστηριότητα. Παραδοσιακές κοινωνικές αντιλήψεις ή πρακτικές που συνδέουν κάποιο χαρακτηριστικό με την άσκηση μιας επαγγελματικής δραστηριότητας δεν αρκούν για να θεωρηθεί ότι το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση. Γενικές εκτιμήσεις, όπως η μη καταλληλότητα των εργαζομένων που έχουν υπερβεί κάποιο όριο ηλικίας σε θέσεις εργασίας που απαιτούν την παροχή βαριάς σωματικής εργασίας, δεν δικαιολογούν διαφοροποιήσεις. Το αν ο υποψήφιος μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της θέσης εργασίας πρέπει να διαπιστώνεται ατομικά στη συγκεκριμένη κάθε φορά περίπτωση και όχι να τεκμαίρεται από κάποιο προσωπικό χαρακτηριστικό. Αφού κριθεί ότι μια ιδιότητα είναι καθοριστική και ουσιαστική για την άσκηση μιας δραστηριότητας, **σε ένα δεύτερο στάδιο η διαφορετική μεταχείριση πρέπει να ελεγχθεί με βάση την αρχή της αναλογικότητας.**⁶² Έτσι, ο εργοδότης μπορεί να παρεκκλίνει από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης μόνον τότε, όταν υπηρετεί έναν θεμιτό σκοπό και τα μέσα που επιλέγει είναι

⁶² Αυτή, κατά το ΔΕΚ, ανήκει στις γενικές δικαιοκές αρχές που συνιστούν τη βάση της κοινοτικής έννομης τάξης και αποτελεί κριτήριο ελέγχου όλων των ρυθμίσεων που συνιστούν εξαιρέσεις από την αρχή της ίσης μεταχείρισης.

κατάλληλα και αναγκαία για την επίτευξή του. Σκοπείται η εναρμόνιση, στο μέτρο του δυνατού, της αρχής της ίσης μεταχείρισης με τις απαιτήσεις, που είναι καθοριστικές για την άσκηση της εν λόγω δραστηριότητας. Η διακριτική μεταχείριση πρέπει να αποτελεί το έσχατο μέσο για την επίτευξη του σκοπού. Σε σχέση με την ηλικία (και το φύλο) για παράδειγμα, σε κατάσταση ρούχων που απευθύνεται στο νεανικό γυναικείο αγοραστικό κοινό επιλέγονται κατά κανόνα ως πωλήτριες νέες γυναίκες, ανταποκρίνονται στις ειδικές δραστηριότητες και δεν ξεπερνούν το επιβαλλόμενο από την αρχή της αναλογικότητας μέτρο. Ενοψει αυτών, ένα χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική προϋπόθεση όταν λόγοι *αυθεντικότητας* το καθιστούν απαραίτητο για την παροχή της εργασίας. *Η επίκληση της δημόσιας ασφάλειας δεν μπορεί να δικαιολογήσει κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο τον αποκλεισμό μιας ομάδας ατόμων από μια επαγγελματική δραστηριότητα.* Ομως, σε ορισμένες περιπτώσεις το δικαιολογημένο συμφέρον της ολότητας για την καλύτερη δυνατή άσκηση της επαγγελματικής δραστηριότητας δικαιολογεί την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης. Ως φύλακες στα σωφρονιστικά καταστήματα ανδρών λ.χ. είναι εύλογο να προσλαμβάνονται νέοι, αρτιμελείς άνδρες, καθώς την ασφάλεια της ολότητας μπορούν να εγγυηθούν μόνον εργαζόμενοι που βρίσκονται σε άριστη σωματική και πνευματική κατάσταση. Η δημόσια ασφάλεια δικαιολογεί στην προκειμένη περίπτωση την διακριτική μεταχείριση *με βάση το φύλο, την ηλικία και την αναπηρία.* Υπάρχουν ακόμη περιπτώσεις που η διακριτική μεταχείριση από πλευράς του εργοδότη δεν οφείλεται σε δικές του εκτιμήσεις και προκαταλήψεις, αλλά στις αντιλήψεις και τις προτιμήσεις των πελατών του ή ακόμη και του απασχολούμενου από

αυτόν προσωπικού που έμμεσα του επιβάλλουν να προτιμήσει εργαζομένους μιας ορισμένης εθνικότητας ή μιας ηλικίας. Σε σχέση με τη δυνατότητα δικαιολόγησης μιας τέτοιας εργοδοτικής πρακτικής πρέπει καταρχήν να υπογραμμισθεί ότι οι απαιτήσεις που δικαιολογούν παρεκκλίσεις συναρτώνται είτε με την φύση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων είτε με το πλαίσιο εντός του οποίου αυτές ασκούνται, συναρτώνται δηλαδή αντικειμενικά με την ίδια την ασκούμενη δραστηριότητα και όχι με υποκειμενικές εκτιμήσεις τρίτων. Υπάρχει η άποψη ότι μια διάκριση που στηρίζεται στις προτιμήσεις του κοινού μπορεί να δικαιολογηθεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν απειλείται η υπόσταση της επιχείρησης. Κι αυτό γιατί η προστασία κατά των διακρίσεων δεν μπορεί να έχει απόλυτη υπεροχή έναντι της επιχειρηματικής ελευθερίας. Από τον εργοδότη δεν μπορεί να αξιώνεται η άνευ όρων παράβλεψη των προτιμήσεων των πελατών του. Κατά την στάθμιση της υπάρξεως διακινδυνεύσεως της επιχείρησης θα πρέπει ακόμη να συνεκτιμάται αν οι προτιμήσεις των πελατών ενέχουν οι ίδιες προκαταλήψεις, τις οποίες θα διαγωνίζονταν με την αποδοχή τους ή αν από τις προτιμήσεις των πελατών ελλείπει κάποιο στοιχείο διάκρισης

γ) Οι θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις ως επαγγελματικές απαιτήσεις που δικαιολογούν παρεκκλίσεις από τον κανόνα (άρθρο 4 §2 οδηγίας 2000/78/EK)

Η διαφορετική μεταχείριση που στηρίζεται στις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις επιτρέπεται όταν αυτές αποτελούν ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση για μια ασκούμενη στο πλαίσιο εκκλησιών ή άλλων οργανώσεων ή ενώσεων δραστηριότητα και ενόψει της δεοντολογίας των ενώσεων αυτών. Η

οδηγία στο άρθρο 4 § 2 παρέχει στα κράτη-μέλη την δυνατότητα να διατηρήσουν την εθνική νομοθεσία τους ή να θεσπίζουν στο μέλλον διατάξεις που αφορούν σε επαγγελματικές δραστηριότητες στο πλαίσιο εκκλησιών καθώς και οργανώσεων ή ενώσεων, η δεοντολογία των οποίων εδράζεται σε θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, καθώς και να επιτρέπουν στις εκκλησίες και τους παρεμφερείς οργανισμούς να απαιτούν από τα πρόσωπα που απασχολούν συμπεριφορά καλής πίστης και συμμόρφωση προς την δεοντολογία τους. Αυτή η ευχέρεια πρέπει να ασκείται τηρουμένων των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου και των συνταγματικών διατάξεων των κρατών μελών. **Ως προς το μέτρο των επιτρεπτών παρεκκλίσεων** πρέπει να παρατηρηθεί πως αντίθετα με την § 1, όπου γίνεται λόγος για «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση εφόσον ο οικείος σκοπός είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη», στην § 2 της οδηγίας 78/2000 οι θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις αρκεί να αποτελούν **«ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση»**. *Το τι συνιστά μια τέτοια προϋπόθεση αφήνεται να καθορισθεί από τους εκκλησιαστικούς φορείς.* Η § 2 εφαρμόζεται μόνον όταν η δραστηριότητα ασκείται στο πλαίσιο εκκλησιών ή άλλων οργανώσεων ή ενώσεων χωρίς εξειδίκευση της νομικής μορφής των ενώσεων αυτών. Ο όρος αυτός συντρέχει όταν αφενός ο εργαζόμενος ανήκει οργανικά στο προσωπικό της εκκλησίας και αφετέρου η ασκούμενη από αυτόν δραστηριότητα συνδέεται με το πνευματικό-θρησκευτικό ρόλο των εκκλησιών ή των ενώσεων.⁶³ Αναφορικά με το εδ. 3 της § 2 πρέπει να παρατηρηθεί πως επιτρέπει

⁶³ Επομένως εργαζόμενος στο λογιστήριο της εκκλησίας ή στη νομική υπηρεσία αυτής δεν επιτρέπεται να υφίσταται διακριτική μεταχείριση με βάση τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, αφού αυτές καμία επίδραση δεν ασκούν στην παρεχόμενη από αυτόν εργασία και καμία συνάφεια δεν παρουσιάζουν με τα ανατεθειμένα σ' αυτόν καθήκοντα.

διαφοροποιήσεις όχι μόνο ανάλογα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις αλλά και λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Απαιτείται δηλαδή από τους εργαζομένους η επίδειξη συμπεριφοράς που βρίσκεται σε αρμονία με τις αρχές και το δόγμα της εκκλησίας, όπως αυτές προσδιορίζονται από την ίδια την εκκλησία. Αναγνωρίζεται ακόμη η αυτονομία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων να προσδιορίζουν με τους εσωτερικούς κανονισμούς τους ποια συμπεριφορά αρμόζει προς τη δεοντολογία τους.

δ) Δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας

Το άρθρο 6 της Οδηγίας ΕΚ/78/2000 ορίζει “1. Κατά παρέκκλιση εκ του άρθρου 2 παράγραφος 2, τα κράτη μέλη δύνανται να προβλέπουν ότι η λόγω ηλικίας διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση εφόσον δικαιολογείται στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου, αντικειμενικά και λογικά, από έναν θεμιτό σκοπό, ιδίως δε από θεμιτούς στόχους της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης, της αγοράς εργασίας και της επαγγελματικής κατάρτισης και εφόσον τα μέσα επίτευξης του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση μπορεί ιδίως να περιλαμβάνει : α) την καθιέρωση ειδικών συνθηκών για την πρόσβαση στην απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση, για την απασχόληση και την εργασία, συμπεριλαμβανομένων των όρων απόλυσης και αμοιβής για τους νέους, τους ηλικιωμένους και τους εργαζόμενους που συντηρούν άλλα πρόσωπα, προκειμένου να ευνοείται η επαγγελματική τους ένταξη ή να εξασφαλίζεται η προστασία τους, β) τον καθορισμό ελαχίστων ορίων ηλικίας, επαγγελματικής εμπειρίας ή αρχαιότητας στην απασχόληση για την πρόσβαση στην απασχόληση ή

σε ορισμένα πλεονεκτήματα που συνδέονται με την απασχόληση, γ) τον καθορισμό ανωτάτου ορίου ηλικίας για την πρόσληψη, με βάση την απαιτούμενη κατάρτιση για τη συγκεκριμένη θέση εργασίας ή την ανάγκη εύλογης περιόδου απασχόλησης πριν την συνταξιοδότηση.^{64 65}

5. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

Το άρθρο 8 της Οδηγίας **43/2000** και το άρθρο 10 της Οδηγίας **78/2000** αναφέρονται στο βάρος της αποδείξεως. Σύμφωνα με αυτά: “ **1. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, σύμφωνα με την εθνική δικονομία, προκειμένου να διασφαλίζουν ότι όταν ένα**

⁶⁴ Με την απόφαση του **ΣτΕ 851/2011** κριθηκε ότι ότι το συμφέρον της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης επιβάλλει τον καθορισμό από το νομοθέτη εύλογου ανώτατου ορίου ηλικίας για τη συμμετοχή στις εξετάσεις της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών, το οποίο, αφενός, θα διασφαλίζει την επαρκή στελέχωση των δικαστηρίων εν γένει με δικαστικούς λειτουργούς και, αφετέρου, θα επιτρέπει την παραμονή των δικαστικών λειτουργών για επαρκές χρονικό διάστημα σε κάθε βαθμό της υπηρεσιακής τους εξέλιξης, ώστε να αποκτούν την εμπειρία, τις γνώσεις και τις ικανότητες που είναι αναγκαίες για την επιτυχή αντιμετώπιση των απαιτήσεων του εκάστοτε ανώτερου βαθμού. Ο καθορισμός του εν λόγω ορίου ηλικίας απόκειται στην ουσιαστική εκτίμηση του νομοθέτη και υπόκειται σε οριακό δικαστικό έλεγχο (πρβλ. ΣτΕ 2204 - 2224/2010 Ολομ., 9/2004, 2901/2000, 3827 - 3828/1997 Ολομ.). Περαιτέρω, κρίθηκε ότι, η με το άρθρο 10 παρ. 1 εδ. α' περ. ββ' του ν. 3689/2008 (Α' 164), **καθιέρωση του 40ου έτους ως ανώτατου ορίου ηλικίας των υποψηφίων για τη συμμετοχή στο διαγωνισμό της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών δεν παραβιάζει** τα άρθρα 4 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 του Συντάγματος, ούτε τις διατάξεις της οδηγίας 2000/78/EK και του ν. 3304/2005, καθώς το όριο αυτό παρίσταται, κατά κοινή πείρα, εύλογο. Και τούτο, διότι διασφαλίζει, κατά τα ανωτέρω, τη στελέχωση των δικαστηρίων κάθε επιπέδου με έμπειρους δικαστικούς λειτουργούς και εναρμονίζεται με τις ειδικότερες νομοθετικές ρυθμίσεις του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών, ο οποίος καθορίζει ελάχιστο όριο παραμονής των δικαστικών λειτουργών σε κάθε βαθμό της βαθμολογικής ιεραρχίας προκειμένου να κριθούν προς προαγωγή (βλ. άρθρα 62, 66, 71 και 77 του ν. 1756/1988).

⁶⁵ Βλ. 5-3/2009 ΔΕΚ C-388/2007 το οποίο αναφέρει ότι Συνιστά διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας η απόλυση εξαιτίας της συμπλήρωσης της ηλικίας συνταξιοδότησης, εκτός αν αυτό δικαιολογείται από θεμιτό στόχο κοινωνικής πολιτικής, οπότε η σχετική ρύθμιση δεν αντίκειται στο άρθρο 2 της οδηγίας. Το κράτος- μέλος οφείλει να αποδείξει ότι δεν υφίσταται διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Δεν καθιερώνεται υποχρέωση των κρατών - μελών να καταρτίζουν ειδικό κατάλογο των κατ' εξαίρεση περιπτώσεων διαφορετικής μεταχείρισης λόγω ηλικίας που είναι δικαιολογημένες. Οι θεμιτοί στόχοι κοινωνικής πολιτικής πρέπει να προκύπτουν από την εθνική ρύθμιση, ώστε να είναι εφικτός ο σχετικός δικαστικός έλεγχος

πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης **προσάγει**, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας αρχής, πραγματικά περιστατικά, **από τα οποία τεκμαίρεται** η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, **θα εναπόκειται στον εναγόμενο** να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης. **2.** Η παράγραφος 1 δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να εισάγουν κανόνες περί αποδείξεως ευνοϊκότερους για τους ενάγοντες. **3.** Η παράγραφος 1 δεν ισχύει για ποινικές διαδικασίες. **4.** Οι παράγραφοι 1, 2 και 3 ισχύουν επίσης για κάθε διαδικασία κινηθείσα **σύμφωνα με το άρθρο 7 παράγραφος 2. (οδηγ.43/2000) ή σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ.2 (οδηγ.78/2000).** **5.** Τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να εφαρμόζουν την παράγραφο 1 σε διαδικασίες στις οποίες εναπόκειται στο δικαστήριο ή στον αρμόδιο φορέα να διερευνήσει τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης.” Με τις διαταξεις αυτές εισάγονται ειδικές δικονομικές ρυθμίσεις σε περίπτωση προβολής ισχυρισμού για μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, κατ’ απόκλιση από τον γενικό κανόνα κατανομής του βάρους αποδείξεως (338 ΚΠολΔ) , κατά την οποία ο ενάγων φέρει το βάρος επίκλησης και απόδειξης των πραγματικών γεγονότων που αποτελούν τις προϋποθέσεις εφαρμογής των ευνοϊκών για τον ίδιο διατάξεων. Και τουτο γιατί η απόδειξη της παράβασης της αρχής αυτής, όπως ακριβώς γίνεται δεκτό και στο πλαίσιο της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω φύλου⁶⁶ είναι από τη φύση της ιδιαίτερα δυσχερής, καθώς προϋποθέτει την γνώση στοιχείων που βρίσκονται στη σφαίρα του εργοδότη και στα οποία ο εργαζόμενος (υποψήφιος ή απασχολούμενος) δεν έχει

⁶⁶ Ειδικές ρυθμίσεις για το βάρος αποδείξεως στο κοινοτικό δίκαιο θεσπίστηκαν για πρώτη φορά με την οδηγία 97/80/ΕΚ «σχετικά με το βάρος αποδείξεως σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου».

πρόσβαση.⁶⁷ Επομένως, ο εργοδότης εύκολα μπορεί να συγκαλύψει τα πραγματικά κίνητρα και τα κριτήρια που οδήγησαν στην λήψη των αποφάσεών του, λ.χ. στην πρόσληψη ή την απόρριψη ενός συγκεκριμένου υποψηφίου. Ως εκ τούτου επιβάλλονται υπέρ του θιγομένου από την διάκριση προσώπου ορισμένες «αποδεικτικές ελαφρύνσεις» για να μην ακυρώνεται σε δικονομικό επίπεδο το δικαίωμα αποτελεσματικής έννομης προστασίας. Οι διακρίσεις δεν γίνονται συνήθως με εμφανή τρόπο. Είναι σπάνιες οι υποθέσεις στις οποίες τα πρόσωπα δηλώνουν καταφανώς ως λόγο της διαφορετικής μεταχείρισης ένα από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά⁶⁸. Οι δράστες δεν δηλώνουν πάντοτε σαφώς ότι μεταχειρίζονται κάποιον λιγότερο ευνοϊκά από άλλους, ούτε αναφέρουν τον λόγο, για τον οποίον ενεργούν με τον τρόπο αυτό. Η αίτηση μιας γυναίκας για μια θέση εργασίας μπορεί να απορριφθεί απλώς με το επιχείρημα ότι έχει «λιγότερα προσόντα» από τον άνδρα υποψήφιο, που ενδιαφέρθηκε για την ίδια θέση. Στις περιπτώσεις αυτές τα θύματα δυσκολεύονται ενδεχομένως να αποδείξουν ότι υπέστησαν άμεση διάκριση λόγω του φύλου τους.

α) Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης

Η νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων, επιχειρώντας να αντιμετωπίσει το πρόβλημα που έχουν τα θύματα να αποδείξουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που υπέστησαν βασιζόταν σε κάποιο

⁶⁷ Επειδή ο φερόμενος ως δράστης διαθέτει τις πληροφορίες που απαιτούνται για την απόδειξη μιας καταγγελίας, η νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων προβλέπει τη δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης με τον φερόμενο ως δράστη.

⁶⁸ βλ. την υπόθεση **Feryn**, όπου ο ιδιοκτήτης βελγικής εταιρείας δήλωσε, μέσω των αγγελιών που δημοσίευσε αλλά και προφορικά, ότι δεν σκοπεύει να προσλάβει «μετανάστες» εργαζόμενους. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι επρόκειτο για σαφέστατη περίπτωση άμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. βλ. ΔΕΚ, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, υπόθεση C-54/07, Συλλογή 2008, σ. I-5187, 10 Ιουλίου 2008.

προστατευόμενο χαρακτηριστικό, προβλέπει τη δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης. *Επομένως, όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να παρουσιάσει πραγματικά περιστατικά από τα οποία τεκμαίρεται διακριτική μεταχείριση, τότε το βάρος της απόδειξης μετατοπίζεται στον δράστη ο οποίος καλείται πλέον να αντικρούσει τις κατηγορίες.* Εναπόκειται στο πρόσωπο που υποβάλλει την καταγγελία να πείσει το αρμόδιο όργανο λήψης αποφάσεων ότι υπέστη διάκριση. Ωστόσο, μπορεί να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν αποτέλεσμα κάποιου συγκεκριμένου προστατευόμενου χαρακτηριστικού. *Αυτό γιατί το κίνητρο της διαφορετικής μεταχείρισης υπάρχει συχνά μόνο στο μυαλό του δράστη. Το δικαστήριο πρέπει να πειστεί ότι η μόνη λογική εξήγηση για τη διαφορετική μεταχείριση είναι το προστατευόμενο χαρακτηριστικό του θύματος (φυλετική και εθνοτική καταγωγή, θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, αναπηρία, ηλικία, γενετήσιος προσανατολισμός)* Η αρχή αυτή ισχύει για όλες τις υποθέσεις, είτε αυτές αφορούν άμεσες είτε έμμεσες διακρίσεις. *Ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης αποτελεί πάγια αρχή της νομοθεσίας της ΕΕ αλλά και της ΕΣΔΑ⁶⁹.* Το ΕΔΔΑ κατα πάγια τακτική εξετάζει τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία συνολικά, έχοντας πάντοτε υπόψη του ότι το κράτος είναι αυτό που έχει συνήθως πολλές από τις πληροφορίες που απαιτούνται για την απόδειξη μιας καταγγελίας. Συνεπώς, εάν τα γεγονότα του ο προσφεύγοντος φαίνονται πειστικά το ΕΔΔΑ δέχεται αυτά ως αποδεδειγμένα, εκτός κι αν το κράτος είναι σε θέση

⁶⁹ βλ. οδηγία για τη φυλετική ισότητα (άρθρο 8), οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (άρθρο 10, οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (άρθρο 19), οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών (άρθρο 9). Βλ. ακόμη νομολογία της ευρωπαϊκής επιτροπής για τα κοινωνικά δικαιώματα: SUD Travail Affaires Sociales κατά Γαλλίας (καταγγελία αριθ. 24/2004), 8 Νοεμβρίου 2005, και Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Βουλγαρίας (καταγγελία αριθ. 41/2007), 3 Ιουνίου 2008.,

να δώσει εναλλακτική πειστική εξήγηση.⁷⁰

Ο προσφεύγων οφείλει να προσκομίσει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι ενδέχεται να υπέστη διακριτική μεταχείριση. Έτσι, συνάγεται τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης, το οποίο καλείται στη συνέχεια να αντικρούσει ο φερόμενος ως δράστης.^{71 72} Θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι Τα άρθρα 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, 10, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού

⁷⁰ Το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει, αποδέχεται ως πραγματικά περιστατικά τους ισχυρισμούς που: «φαίνεται να ευσταθούν βάσει της ελεύθερης εκτίμησης όλων των αποδεικτικών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των συμπερασμάτων όπως προκύπτουν ενδεχομένως από τα πραγματικά περιστατικά και τους ισχυρισμούς των διαδίκων [...] Η απόδειξη μπορεί να προκύψει από τη συνύπαρξη επαρκώς ισχυρών, σαφών και σύμφωνων συμπερασμάτων ή παρεμφερών μη αντικρουσθέντων πραγματικών τεκμηρίων. Επιπλέον, το επίπεδο πειθούς που απαιτείται για την εξαγωγή συγκεκριμένου συμπεράσματος και, ως εκ τούτου, ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης, συνδέονται άρρηκτα με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των πραγματικών περιστατικών, τη φύση της διατυπωθείσας καταγγελίας και με το θιγόμενο δικαίωμα της ΕΣΔΑ».βλ. **ΕΔΔΑ, Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005, παρ. 147.** Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, Timishev κατά Ρωσίας (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 39, και ΕΔΔΑ, D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 178., βλ. και βλ. και Jose Fernando Lousada Arochena (labour Magistrate in High Court of Galicia), Proving Discrimination in Community Law, Trier 8.10.2010.

⁷¹ **Στην υπόθεση Timishev κατά Ρωσίας**, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε η διέλευση από σημείο ελέγχου λόγω της τσετσενικής εθνοτικής καταγωγής του. Κατά το ΕΔΔΑ, η καταγγελία αυτή επιβεβαιωνόταν από επίσημα έγγραφα, από τα οποία προέκυπτε η εφαρμογή πολιτικής περιορισμού της κυκλοφορίας των Τσετσένων. Το ΕΔΔΑ έκρινε μη πειστική την εξήγηση του κράτους που δήλωσε ότι το θύμα αποχώρησε οικειοθελώς όταν δεν του δόθηκε προτεραιότητα στη σειρά και ακολουθως δέχθηκε ότι ο προσφεύγων υπέστη διάκριση λόγω της εθνοτικής του καταγωγής (βλ ΕΔΔΑ, Timishev κατά Ρωσίας (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 40-44.)

⁷² Βλ. **Στην υπόθεση Susanna Brunnhofer**, η προσφεύγουσα υπέβαλε καταγγελία για διάκριση λόγω φύλου, υποστηρίζοντας ότι αμειβόταν λιγότερο σε σύγκριση με άνδρα συνάδελφό της στην ίδια μισθολογική βαθμίδα. Το ΔΕΚ δήλωσε ότι εναπόκειται στην προσφεύγουσα να αποδείξει α) ότι ελάμβανε μικρότερη αμοιβή σε σχέση με τον άνδρα συνάδελφό της, και β) ότι επιτελούσε εργασία ίσης αξίας. Τα ανωτέρω θα αρκούσαν προκειμένου να συναχθεί τεκμήριο ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δυνατό να εξηγηθεί μόνο λόγω του φύλου της. Στη συνέχεια, εναπόκειται στον εργοδότη να αντικρούσει τα στοιχεία αυτά (βλ ΔΕΚ, Susanna Brunnhofer κατά Bank der osterreichischen Postsparkasse AG, υπόθεση C-381/99, Συλλογή 2001, σ. I-4961, 26 Ιουνίου 2001, παρ. 51-62)

πλαisiού για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, και 19, παράγραφος 1, της οδηγίας 2006/54/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, έχουν την έννοια ότι δεν προβλέπουν το δικαίωμα ενός εργαζομένου (ο οποίος καταδεικνυει ότι πληροί τις προβλεπόμενες σε μια προκήρυξη θέσεως εργασίας προϋποθέσεις και του οποίου η υποψηφιότητα δεν έγινε δεκτή) να έχει πρόσβαση στις πληροφορίες που διευκρινίζουν αν ο εργοδότης, κατά το πέρας της διαδικασίας προσλήψεως, προσέλαβε άλλον υποψήφιο. Πάντως, δεν αποκλείεται η άρνηση παροχής κάθε πληροφορίας εκ μέρους του εναγομένου εργοδότη να αποτελεί ένα από τα στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο της αποδείξεως πραγματικών περιστατικών από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διακρίσεως⁷³

Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθούν τα ακόλουθα σημαντικά στοιχεία: **Πρώτον,** η εθνική νομοθεσία είναι αυτή που καθορίζει τι είδους αποδεικτικά στοιχεία γίνονται αποδεκτά ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, και οι συναφείς εθνικές διατάξεις μπορεί να είναι αυστηρότερες σε σχέση με τους κανόνες του ΕΔΔΑ. **Δεύτερον,** ο κανόνας περί αντιστροφής του βάρους της απόδειξης δεν ισχύει συνήθως σε ποινικές υποθέσεις όπου το κράτος διώκει τον δράστη εγκλήματος, που διαπράχθηκε λόγω ρατσιστικών προκαταλήψεων (γνωστό και ως «έγκλημα μίσους»). Αυτό συμβαίνει εν μέρει διότι απαιτείται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης για να στοιχειοθετηθεί η ποινική ευθύνη, και εν μέρει διότι είναι δύσκολο να απαιτηθεί από

⁷³ Απόφαση του Ε. Δικαστηρίου της 12.04.2012 επί της υποθέσεως C-415/10, Galina Meister v. Speech Design Carrier Systems GmbH.

έναν δράστη να αποδείξει ότι δεν είχε ρατσιστικό κίνητρο, κάτι που είναι τελείως υποκειμενικό.⁷⁴

Ο φερόμενος ως δράστης μπορεί να αντικρούσει το τεκμήριο με δύο τρόπους. Μπορεί είτε να αποδείξει ότι ο προσφεύγων δεν βρίσκεται σε όμοια ή ανάλογη κατάσταση με το «μέτρο σύγκρισής» του, είτε ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν έχει ως βάση το προστατευόμενο χαρακτηριστικό, αλλά άλλες αντικειμενικές διαφορές. Επίσης ο δράστης μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του ενάντια στην κατηγορία περί διαφορετικής μεταχείρισης, αποδεικνύοντας ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις των άρθρων 4 και 6 της οδηγίας 78/2000.⁷⁵ ή οι προϋποθέσεις του άρθρου 4 της Οδηγίας 43/2000.

β) Περιστατικά που δεν χρειάζονται απόδειξη

Ορισμένα πραγματικά περιστατικά που συνήθως συνοδεύουν περιπτώσεις διακρίσεων, όπως η ύπαρξη προκατάληψης ή η πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης, δεν έχουν ουσιαστικά σχέση με το εάν πληρούνται ή όχι το νομικό κριτήριο περί διάκρισης. Αυτό που πρέπει να αποδειχθεί σε μια υπόθεση διακριτικής μεταχείρισης είναι απλώς η

⁷⁴ βλ. ΕΔΔΑ, Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας [Τμήμα Ευρείας Σύνοψης] (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005, παρ. 144-159.

⁷⁵ Στην προαναφερθείσα υπόθεση Brunnhofer, το ΔΕΚ παρείχε καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο που ο εργοδότης θα μπορούσε να αντικρούσει το τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης. Ο τελευταίος μπορούσε να αντικρούσει το τεκμήριο με δύο τρόπους. Πρώτον, αποδεικνύοντας ότι οι άνδρες και οι γυναίκες εργαζόμενοι δεν βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση, καθώς επιτελούσαν εργασία που δεν ήταν ίσης αξίας. Αυτό μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που τα καθήκοντα που καλούνταν να επιτελέσουν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Δεύτερον, αποδεικνύοντας ότι η διαφορετική αμοιβή αιτιολογούνταν από αντικειμενικούς παράγοντες που δεν είχαν σχέση με το φύλο. Αυτό μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που στον άνδρα εργαζόμενο καταβάλλονταν, πέραν του κανονικού μισθού του, έξοδα ταξιδιού επειδή διέμενε μακριά από τον τόπο εργασίας και έμενε σε ξενοδοχείο κατά τη διάρκεια της εργασίμης εβδομάδας. **Επίσης στην προαναφερθείσα υπόθεση Feryn**, το ΔΕΚ έκρινε ότι από τις αγγελίες και τις δηλώσεις του δράστη συναγόταν τεκμήριο άμεσης διάκρισης. Το ΔΕΚ δήλωσε, όμως, επίσης ότι ο φερόμενος ως δράστης μπορούσε να αντικρούσει το εν λόγω τεκμήριο εάν ήταν σε θέση να αποδείξει ότι δεν επεφύλασσε διαφορετική μεταχείριση στους μη λευκούς υποψήφιους κατά τη διαδικασία πρόσληψης, π.χ. αποδεικνύοντας ότι προσλάμβανε τακτικά μη λευκούς υπαλλήλους.

ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης, λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, η οποία δεν δικαιολογείται.⁷⁶ **Πρώτον, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο δράστης είχε ως κίνητρο κάποια προκατάληψη.** Έτσι, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο δράστης είχε «ρατσιστικές» ή «σεξιστικές» απόψεις προκειμένου να αποδειχθεί η διάκριση λόγω φυλής ή φύλου. *Εκείνο που έχει σημασία είναι μόνο οι πράξεις μέσω των οποίων εκδηλώνονται αυτές οι στάσεις.* Στην υπόθεση *Feryn*, ο ιδιοκτήτης της εταιρείας δήλωσε ότι εφάρμοσε την τακτική αυτή επειδή οι πελάτες του (και όχι ο ίδιος) ήθελαν να έχει μόνο λευκούς βέλγους εργαζόμενους. Όταν κλήθηκε να αποφασίσει εάν συνέτρεχε ή όχι διάκριση, το Δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη του το στοιχείο αυτό, καθώς δεν το θεώρησε σχετικό.⁷⁷ **Δεύτερον, δεν είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι η υπό εξέταση διάταξη ή πρακτική επιδιώκει ως αποτέλεσμα τη διαφορετική μεταχείριση.** Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη κι αν μια δημόσια αρχή ή ένας ιδιώτης εφαρμόζουν με καλή πίστη μια πρακτική, εάν η τελευταία έχει ως αποτέλεσμα να τίθεται κάποια συγκεκριμένη ομάδα σε μειονεκτική θέση, τότε συντρέχει διακριτική μεταχείριση.⁷⁸ Στην υπόθεση *Feryn*, δεν αποδείχθηκε ότι κάποιος είχε επιχειρήσει να υποβάλει αίτηση εργασίας στη

⁷⁶ Αυτό σημαίνει ότι διάφορα δευτερεύοντα πραγματικά περιστατικά που αφορούν καταστάσεις διακριτικής μεταχείρισης δεν χρειάζονται στοιχειοθέτηση, προκειμένου να αποδειχθεί μια καταγγελία.

⁷⁷ Δεν χρειάζεται να αποδειχθεί το κίνητρο της διακριτικής μεταχείρισης, εκτός κι αν ο ενδιαφερόμενος επιχειρεί να αποδείξει τη διάπραξη «εγκλήματος μίσους», καθώς στο ποινικό δίκαιο απαιτείται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης.

⁷⁸ Στην υπόθεση *D.H.* και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το σύστημα των «ειδικών» σχολείων εφαρμόστηκε με γνώμονα τη διευκόλυνση της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά, προκειμένου τα τελευταία να ξεπεράσουν τις γλωσσικές δυσκολίες που είχαν και να αντιμετωπιστεί η έλλειψη προσχολικής εκπαίδευσης. Όμως, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι για να αποδειχθεί η διακριτική μεταχείριση των παιδιών Ρομά, ήταν αναγκαίο να καταδειχθεί ότι τα τελευταία θίγονταν δυσανάλογα και αρνητικά σε σύγκριση με την πλειονότητα του πληθυσμού, όχι ότι υπήρχε πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης. Κατά τρίτον, σε υπόθεση που αφορούσε φυλετική διάκριση, κρίθηκε ότι δεν χρειαζόταν να αποδειχθεί η ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος. Βλ.ΕΔΔΑ, *D.H.* και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας(αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 79.

συγκεκριμένη επιχείρηση και απορρίφθηκε. Ούτε κατέστη δυνατό να εντοπιστεί κάποιος που να δηλώσει ότι είχε αποφασίσει να μην υποβάλει αίτηση λόγω της αγγελίας. Με άλλα λόγια, δεν υπήρχε «συγκεκριμένο» θύμα, και ο αρμόδιος για την ισότητα φορέας του Βελγίου παρέπεμψε την υπόθεση στο ΔΕΚ. Το ΔΕΚ αποφάνθηκε ότι δεν ήταν αναγκαίο να υπάρχει κάποιος που να έχει υποστεί δυσμενή διάκριση, διότι ήταν σαφές από τη διατύπωση της αγγελίας ότι οι «μη λευκοί» αποτρέπονταν από την υποβολή αίτησης εργασίας καθώς ήξεραν εκ των προτέρων ότι δεν είχαν πιθανότητες πρόσληψης. Εξάλλου, είναι πιθανό κάποιες νομοθετικές διατάξεις ή πολιτικές να εισάγουν διακρίσεις, χωρίς να χρειάζεται να υπάρχει συγκεκριμένο θύμα. Όπως πχ σε υποθέσεις εξακρίβωσης της διάκρισης σε πραγματικές συνθήκες, τα πρόσωπα συχνά γνωρίζουν ή αναμένουν ότι θα τύχουν δυσμενούς μεταχείρισης. Βασικός σκοπός τους δεν είναι η πρόσβαση στην υπό εξέταση παρεχόμενη υπηρεσία, αλλά η συλλογή αποδεικτικών στοιχείων. Αυτό σημαίνει ότι τα πρόσωπα αυτά δεν είναι «θύματα» με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Ενδιαφέρονται περισσότερο για την ορθή επιβολή του νόμου παρά για την επανόρθωση της ζημίας που υπέστησαν.⁷⁹

γ) Ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων

Τα στατιστικά στοιχεία μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά τον προσφεύγοντα να θεμελιώσει τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης.

⁷⁹ Σε υπόθεση, στην οποία μια ομάδα σπουδαστών νομικής προέβη σε εξακρίβωση της κατάστασης σε νυχτερινά κέντρα διασκέδασης και εστιατόρια, το Ανώτατο Δικαστήριο της Σουηδίας έκρινε ότι όσοι συμμετείχαν μπορούσαν να κινήσουν νομικές διαδικασίες για διακριτική μεταχείριση. Ταυτόχρονα, η αποζημίωση που θα τους επικαζόταν για τις ζημίες που υπέστησαν μπορούσε να μειωθεί ώστε να αντικατοπτρίζεται το γεγονός ότι δεν είχαν στερηθεί κάτι που πραγματικά ήθελαν (π.χ. είσοδο σε συγκεκριμένους χώρους) βλ. Ανώτατο Δικαστήριο Σουηδίας, Μπαρ και εστιατόριο Escape κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνικών διακρίσεων, υπόθεση αριθ. T-2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008, βλ. European Anti-Discrimination Law Review, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 68.

Είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την απόδειξη έμμεσων διακρίσεων, διότι στις περιπτώσεις αυτές οι υπό εξέταση διατάξεις ή πρακτικές είναι επιφανειακά ουδέτερες και η έμφαση πρέπει να δίνεται στις επιπτώσεις των διατάξεων ή των πρακτικών προκειμένου να καταδείξει ότι είναι δυσανάλογα δυσμενείς για συγκεκριμένες ομάδες προσώπων σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα σε όμοια κατάσταση. *Η προσφυγή σε στατιστικά στοιχεία συνδυάζεται με την αντιστροφή του βάρους της απόδειξης*: σε περίπτωση που από τα στατιστικά στοιχεία προκύπτει, π.χ., ότι οι γυναίκες ή τα άτομα με αναπηρία βρίσκονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, εναπόκειται στο κράτος να δώσει πειστική εναλλακτική εξήγηση για τα ποσοτικά στοιχεία. Το ΕΔΔΑ το επισήμανε αυτό στην υπόθεση *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών*⁸⁰: 'Όσον αφορά την εξέταση των στατιστικών στοιχείων, τα δικαστήρια δεν φαίνεται να έχουν θέσει κάποια αυστηρή ελάχιστη απαίτηση που να πρέπει να πληρούται προκειμένου να αποδεικνύεται ότι συντρέχει έμμεση διάκριση. Το ΔΕΚ τονίζει πάντως ότι πρέπει να παρέχεται ικανός αριθμός στοιχείων. ή «πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών» Από τις διαφορές υποθέσεις που έχουν εκδικασθεί προκύπτει ότι το ποσοστό των γυναικών που θίγονται από το μέτρο πρέπει να είναι ιδιαίτερα σημαντικό.⁸¹ Ομοίως, στην υπόθεση **Gerster**, το ΔΕΚ

⁸⁰ Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε: «[Το ΕΔΔΑ εκτιμά ότι όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να αποδείξει, βάσει αδιαμφισβήτητων επίσημων στατιστικών στοιχείων, την ύπαρξη, εκ πρώτης όψεως, ενδείξεων ότι μια συγκεκριμένη διάταξη –παρά το γεγονός ότι είναι διατυπωμένη με ουδέτερο τρόπο– θίγει στην ουσία σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, τότε εναπόκειται στην εκάστοτε κυβέρνηση να αποδείξει ότι αυτό είναι αποτέλεσμα αντικειμενικών παραγόντων που δεν σχετίζονται με διακρίσεις λόγω φύλου». Βλ. ΕΔΔΑ, *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση) (αριθ. 58641/00), 6 Ιανουαρίου 2005.

⁸¹ Στην υπόθεση **Schonheit**, μια εργαζόμενη μερικής απασχόλησης (part time) κατήγγειλε ότι υπέστη διάκριση λόγω του φύλου της.⁸¹ Η διαφορά στις καταβλητέες συντάξεις, η οποία δεν βασιζόταν στον διαφορετικό πραγματικό χρόνο εργασίας, σήμαινε ότι οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης πληρώνονταν, ουσιαστικά, λιγότερο σε σχέση με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης. Προσκομίστηκαν στατιστικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε όντως ότι το 87,9% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης ήταν γυναίκες. Καθώς το μέτρο, αν και ουδέτερο, ήταν δυσμενές για τις γυναίκες σε δυσανάλογο βαθμό σε σύγκριση με τους άνδρες, το

δέχθηκε ότι τεκμηριωνόταν επαρκώς μειονεκτική μεταχείριση, καθώς το 87% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης ήταν γυναίκες.⁸² Σημαντική επι του προκειμένου θεματτος των στατιστικών στοιχείων και η υπόθεση D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας αφορούσε καταγγελίες γονέων Ρομά ότι τα παιδιά τους είχαν αποκλειστεί από το κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα και είχαν τοποθετηθεί σε «ειδικά» σχολεία που προορίζονταν για μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες, λόγω ακριβώς της εθνοτικής τους καταγωγής.⁸³ Η τοποθέτηση των παιδιών Ρομά σε «ειδικά» σχολεία βασιζόταν στη συμπλήρωση τεστ που είχαν σχεδιαστεί ειδικά για την αξιολόγηση των διανοητικών ικανοτήτων. Παρά την κατά τα φαινόμενα «ουδέτερη» πρακτική, τα τεστ είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο που τα παιδιά Ρομά δυσκολεύονταν πολύ περισσότερο να επιτύχουν ικανοποιητικό αποτέλεσμα και να εισαχθούν στο κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι αυτό αποδεικνυόταν από στατιστικά στοιχεία τα οποία καταδείκνυαν το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μαθητών καταγωγής Ρομά που τοποθετούνταν σε «ειδικά» σχολεία. Από τα στοιχεία που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες για τη γεωγραφική τους περιφέρεια προέκυπτε ότι το 50 έως 56% των μαθητών ειδικών σχολείων ήταν Ρομά, ενώ οι μαθητές Ρομά αντιπροσώπευαν μόνο το 2% του συνολικού πληθυσμού στην εκπαίδευση. Από στοιχεία προερχόμενα από διακυβερνητικές πηγές προέκυπτε ότι σε όλη τη χώρα σε ειδικά σχολεία φοιτούσε το 80% έως 90% των Ρομά. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι,

ΔΕΚ δέχθηκε ότι συναγόταν τεκμήριο έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου, βλ. ΔΕΚ, Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, Συλλογή 2003, σ. I-12575, 23 Οκτωβρίου 2003.

⁸² βλ. ΔΕΚ, Gerster κατά Freistaat Bayern, υπόθεση C-1/95, Συλλογή 1997, σ. I-5253, 2 Οκτωβρίου 1997

⁸³ ΕΔΔΑ, D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007.

μολονότι τα στοιχεία δεν ήταν ακριβή, αποκάλυπταν πράγματι ότι ο αριθμός των παιδιών Ρομά που θίγονταν ήταν «δυσανάλογα υψηλός» σε σχέση με το συνολικό ποσοστό τους επί του πληθυσμού. *Επίσης, μπορεί να αποδειχθεί ότι κάποια προστατευόμενη ομάδα θίγεται δυσανάλογα ακόμη κι όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, αρκεί οι διαθέσιμες πηγές να είναι αξιόπιστες και να στηρίζουν την εν λόγω ανάλυση.* Η υπόθεση Ορυζ κατά Τουρκίας αφορούσε έναν άνδρα με ιστορικό ενδοοικογενειακής βίας ο οποίος κακοποιούσε επανειλημμένως τη γυναίκα του και τη μητέρα της, και τελικά δολοφόνησε τη μητέρα.⁸⁴ Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι το κράτος δεν προστάτευσε την προσφεύγουσα και τη μητέρα της από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, όπως δεν προστάτευσε τη ζωή της δεύτερης. Απεφάνθη ακόμη ότι το κράτος είχε επιφυλάξει διακριτική μεταχείριση στις προσφεύγουσες διότι η μη παροχή προσήκουσας προστασίας βασιζόταν στο γεγονός ότι ήταν γυναίκες. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε βασιζόμενο εν μέρει σε αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι θύματα ενδοοικογενειακής βίας έπεφταν ως επί το πλείστον γυναίκες, και σε ποσοτικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι τα εθνικά δικαστήρια παρείχαν χαμηλή προστασία των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας. Ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη υπόθεση έχει το γεγονός ότι δεν παρουσιάστηκαν στο ΕΔΔΑ στατιστικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι θύματα ενδοοικογενειακής βίας έπεφταν ως επί το πλείστον γυναίκες. Πράγματι, επισημάνθηκε ότι η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει πώς δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για το εν λόγω θέμα. Ελλείψει στατιστικών στοιχείων, το

⁸⁴ ΕΔΔΑ, Ορυζ κατά Τουρκίας (αριθ. 33401/02), 9 Ιουνίου 2009.

ΕΔΔΑ ήταν διατεθειμένο να δεχθεί την εκτίμηση της Διεθνούς Αμνηστίας, μιας γνωστής εθνικής ΜΚΟ, και της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος γυναικών ότι η βία κατά των γυναικών συνιστούσε σημαντικό πρόβλημα στην Τουρκία. Επισημαίνεται ότι δεν απαιτούνται πάντοτε στατιστικά στοιχεία προκειμένου να αποδειχθούν υποθέσεις έμμεσης διάκρισης. Αυτό εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης. Μπορεί να αρκούν, συγκεκριμένα, αποδείξεις σχετικά με τις πρακτικές ή τις πεποιθήσεις τρίτων που ανήκουν στην ίδια προστατευόμενη κατηγορία.

Παράδειγμα: στην υπόθεση Orsus και λοιποί κατά Κροατίας, ορισμένα σχολεία είχαν δημιουργήσει τάξεις που ακολουθούσαν συντομότερα προγράμματα σπουδών σε σύγκριση με τις κανονικές τάξεις. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι στις τάξεις αυτές φοιτούσε δυσανάλογα μεγάλος αριθμός μαθητών Ρομά και ότι αυτό συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι τάξεις αυτές δημιουργήθηκαν με γνώμονα τις γνώσεις των σπουδαστών στα κροατικά, και ότι όταν κάποιος σπουδαστής αποκτούσε την προσήκουσα γλωσσική επάρκεια, τότε μεταπηδούσε στις κανονικές τάξεις. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, σε αντίθεση με την υπόθεση D.H. και λοιποί, τα στατιστικά στοιχεία δεν θεμελιώναν από μόνα τους τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης. Σε ένα σχολείο το 44% των μαθητών ήταν Ρομά και το 73% φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Σε άλλο σχολείο το 10% των μαθητών ήταν Ρομά και το 36% εξ αυτών φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Από τα στοιχεία αυτά επιβεβαιωνόταν ότι δεν εφαρμοζόταν γενική πολιτική αυτόματης

τοποθέτησης των Ρομά σε ξεχωριστές τάξεις. Το ΕΔΔΑ δήλωσε, πάντως, επιπλέον ότι μπορούσε να θεμελιωθεί καταγγελία για έμμεση διάκριση χωρίς προσφυγή σε στατιστικά στοιχεία. Στην προκειμένη περίπτωση η καταγγελία μπορούσε να θεμελιωθεί βάσει του γεγονότος ότι το μέτρο της τοποθέτησης των παιδιών σε ξεχωριστές τάξεις με γνώμονα την ανεπαρκή γνώση της κροατικής γλώσσας εφαρμοζόταν μόνο σε μαθητές Ρομά. Από αυτό συναγόταν, συνεπώς, τεκμήριο δυσμενούς μεταχείρισης.⁸⁵ **Επισης**, υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον του Συνηγόρου της αρχής της ισότητας της Σλοβενίας αφορούσε έναν εργοδότη ο οποίος παρείχε σε εργαζόμενους γεύματα που περιείχαν συχνά προϊόντα από χοιρινό κρέας ή λίπος. Ένας μουσουλμάνος εργαζόμενος ζήτησε να λαμβάνει, αντί των γευμάτων, το μηνιαίο επίδομα διατροφής ώστε να αγοράζει το δικό του φαγητό. Το εν λόγω επίδομα δινόταν από τον εργοδότη μόνο σε εργαζόμενους που ήταν σε θέση να αποδείξουν ότι έχρηζαν ειδικής διατροφής για ιατρικούς λόγους. ⁸⁶Επρόκειτο για περίπτωση έμμεσης διάκρισης καθώς μια πρακτική που ήταν επιφανειακά ουδέτερη είχε σαφώς αρνητική επίπτωση σε μουσουλμάνους οι οποίοι δεν επιτρέπεται να τρώνε χοιρινό. *Όσον αφορά τη συγκεκριμένη υπόθεση, δεν ήταν αναγκαία η προσκόμιση στατιστικών στοιχείων προκειμένου να αποδειχθεί ότι ο κανόνας θίγει αρνητικά τους μουσουλμάνους, καθώς προκύπτει σαφέστατα από τις θρησκευτικές πρακτικές τους ότι απαγορεύεται να τρώνε χοιρινό.* **Τελος**, υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον των δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου αφορούσε έναν εργοδότη ο

⁸⁵ ΕΔΔΑ, Orsus και λοιποί κατά Κροατίας [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 15766/03), 16 Μαρτίου 2010,

⁸⁶ Συνηγόρος της αρχής της ισότητας (Σλοβενία), απόφαση αριθ. UEM-0921-1/2008-3, 28 Αυγούστου 2008. Βλ. European Anti-Discrimination Law Review, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 64.

οποίος απαγόρευε στους εργαζόμενους να φορούν κοσμήματα (συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών συμβόλων) έξω από τη στολή εργασίας τους.⁸⁷ Μια χριστιανή εργαζόμενη κατήγγειλε ότι η τακτική αυτή συνιστούσε διάκριση λόγω της θρησκείας της καθώς δεν της επιτρεπόταν να φορά σταυρό. Κατά την εκδίκαση της υπόθεσης και των εφέσεων που ακολούθησαν, τα δικαστήρια ήταν διατεθειμένα να δεχτούν ότι η τακτική αυτή ήταν δυνατό να συνιστά έμμεση διάκριση για θρησκευτικούς λόγους, εάν μπορούσε να αποδειχθεί ότι το να φορά κανείς σταυρό συνιστά απαίτηση της χριστιανικής πίστης. Για τον σκοπό αυτόν, το δικαστήριο προτίμησε να καλέσει ως μάρτυρες εμπειρογνώμονες στις χριστιανικές πρακτικές, παρά να προσφύγει σε στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των χριστιανών που φορούν θρησκευτικά σύμβολα στην εργασία.

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με τον νόμο 3304/2005 «εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» μεταφέρθηκαν στο ελληνικό δίκαιο οι Οδηγίες 2000/43/EK και 2000/78/EK. Το κοινοτικό δίκαιο αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο σεβασμό της διαφορετικότητας, στην εξασφάλιση ίσων ευκαιριών για όλους και στην προώθηση της ίσης μεταχείρισης στην απασχόληση και την εργασία. Σημειώνεται όμως ότι υπάρχουν σημαντικές εξαιρέσεις στην εφαρμογή της καταπολέμησης των διακρίσεων και μάλιστα σε σημαντικούς και κρίσιμους τομείς, γεγονός το οποίο δημιουργεί προβληματισμό για

⁸⁷ Εφετείο Ηνωμένου Βασιλείου, Eweida κατά British Airways plc [2010] EWCA Civ 80, 12 Φεβρουαρίου 2010.

την αποτελεσματική εφαρμογή ιδίως στο πεδίο του εργατικού δικαίου.

Επισημαίνεται ότι κάθε διάκριση σε βάρος ατόμων με κριτήριο τα παραπάνω προστατευόμενα χαρακτηριστικά αποτελεί τροχοπέδη τόσο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που συνιστούν το θεμέλιο της δημοκρατίας, όσο και για την οικονομική ανάπτυξη της ΕΕ. Είναι σαφές ότι η τρέχουσα οικονομική και κοινωνική κρίση επηρεάζουν και θα επηρεάσουν ιδιαίτερα αρνητικά τη θέση των ευπαθών ομάδων και αυτών που υφίστανται διακρίσεις στην αγορά εργασίας. Οι περικοπές στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας εντός της ΕΕ οδηγούν στην έξαρση της ανεργίας και ενδεχομένως της ξενοφοβίας, της ομοφοβίας και άλλων προσβλητικών αντιδράσεων και πράξεων που εισάγουν διακρίσεις. Η ΕΕ και τα κράτη μέλη πρέπει αφ' ενός μεν να φανούν πιο αποτελεσματικά και διαλλακτικά στη στάθμιση των κινδύνων που αντιμετωπίζουν οι ευπαθείς ομάδες και τα άτομα που υφίστανται τις διακρίσεις λόγω των τρεχουσών περικοπών, αφ' ετέρου δε να προβούν στις απαραίτητες ενέργειες για τον περιορισμό αυτών των κινδύνων που θα δημιουργηθούν από την ανάπτυξη του φαινομένου των διακρίσεων, ενόψει της οικονομικής πίεσης. Η ίση μεταχείριση έγκειται πρωτίστως στην προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και στην αξιοποίηση στο έπακρο όλου του δυναμικού της ΕΕ. Οι διαχωρισμοί αποτελούν σπατάλη δυναμικού και οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό των ομάδων, που τους υφίστανται. Η βαθιά οικονομική και κοινωνική κρίση που πλήττει αυτόν τον καιρό την ΕΕ, έχοντας εξωθήσει πολλές χώρες σε περικοπές στα συστήματα πρόνοιας και στους μισθούς, επιδεινώνει

τη θέση των εργαζομένων και των ευπαθών ομάδων.⁸⁸ Επομένως, οι ποικίλες οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων είναι εξαιρετικά απαραίτητες για την προστασία των παραπάνω, καθώς και για την ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας. Για την υλοποίηση των άνω σκοπών των παραπάνω Οδηγιών και την αποτελεσματική καταπολέμηση των διακρίσεων δεν είναι αρκετή η τυπική ενσωμάτωση των οδηγιών στις εθνικές έννομες τάξεις, αλλά επιβάλλεται τα κράτη μέλη να ενισχύουν τον διάλογο μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, να ενθαρρύνουν τον διάλογο με τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και να αναθέτουν σε αρμόδιους φορείς την προώθηση και παρακολούθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

⁸⁸ Βλ. σχετ. Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής 2012/C/ 351/03 με θέμα «Τα εργασιακά δικαιώματα των ευπαθών ομάδων - ζητήματα διακρίσεων βάσει του γενετησιου προσανατολισμού», Brussels, 18.9.2012